

Санъатуллоҳ Бекпўлат

مبدأ الصرف

Мабдаус сарф

(Сарф асослари)

(Араб тили сарф фанидан дарслик)

(Тўғриланган ва тўлдирилган нашри)

Нашрга:
Анвар Аҳмад
тайёрлаган

Тошкент
2013-йил

Муқаддима

Охирги дин Ислом учун араб тилини танлаган Ҳакийму Қодир Зот Аллоҳга битмас-туганмас ҳамду санолар бўлсин!

Ўз умматларига Роббиси амри ила шариятни араб тилида ўргатган Пайғамбаримиз алайҳиссаломга мукаммал ва батамом салавоту саломлар бўлсин!

Аллоҳнинг каломи ва пайғамбарини ҳадисларини Ислом умматига араб тилида етказган оли байтлари ва саҳобаларига Аллоҳнинг розилиги бўлсин!

Аллоҳнинг каломи ҳамда Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадисларини бизларга етказиш ва англатишда беқиёс хизматлар қилган араб тили уламоларимизга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин!

Азиз ва муҳтарам ўқувчилар! Аллоҳ таолонинг инояти ила сиз азизларга “Мабдаус сарф” (араб тили сарф фанидан дарслик) китобини тақдим қилмоқдамиз. Ушбу китоб асрлар оша мадрасаларда дарслик қилиб ўқитиб келинган. Ўшанда бу китоб татар тили ва араб ёзувида бўлган. Бу нарса ҳозирги китобхонга бироз қийинчилик туғдириши табиий. Ана шу қийинчиликни бартараф қилиш мақсадида, китобни ўзбек тили ва кирилл ёзувида қайтадан тайёрлашга жазм қилдик. Албатта китобни тайёрлаш жараёнида баъзи жойларини тўлдириш ёки изоҳ бериш лозим бўлса амалга оширдик. Айниқса жадвалларга аҳамият қаратдик. Чунки ҳозирги давр талаби шуни талаб қилади.

Қадрли ўқувчилар! Ушбу китобни ўқиш жараёнида ўзингиз учун бирор фойдали нарса топсангиз Аллоҳ таолодан деб, нуқсон ва камчиликлар учратсангиз камина ходимингиздан деб билгайсиз.

САНЪАТУЛЛОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲ ЎҒЛИ БЕКПЎЛАТ

Атоқли татар–турк олими, кўплаб асарлар муаллифи Санъатуллоҳ Неъматуллоҳ ўғли Бекпўлат 1885 йили таваллуд топган. 1894–1905-йилларда Уфадаги «Хусайния» мадрасасида, кейинчалик эса Қоҳирадаги машҳур «Ал–Азхар» дорилфунунида таҳсил олган. Ўн тўққизинчи асрнинг улуғ маърифатпарварлари ва диний арбобларидан бўлган Санъатуллоҳ Бекпўлат «Хусайния» мадрасаси ва бошқа билим даргоҳларида араб тили ҳамда Ислом ва тарихидан кўп йиллар сабоқ берди. Кейинчалик ҳукмдорлар таъқибига учраб, ўрта Осиёга кетишга мажбур бўлади. Муҳожирликда ўзбек, қирғиз, қozoқ, уйғур, тожик тилларини мукаммал эгаллайди. 1928 йилдан Қозонда яшаб, фаолият олиб боради.

Санъатуллоҳ Бекпўлат дарс бериш билан бирга илмий-ижодий фаолиятини ҳам тўхтатмади. Унинг «Шарқ тарихи» «Тўрт халифа», «Ҳазрати Муҳаммад», «Мабда ус-сарф», «Мабдаун наҳв» каби дарсликлари узоқ йиллар илм-маърифатга хизмат қилди ва ҳозирда ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Машҳур аллома, моҳир педагог С. Бекпўлат 1954 йили Татаристоннинг Қозон шаҳрида вафот этди. (Аллоҳ бу зотни ўз раҳматига олсин)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هجاء والحرف

Ҳижоия ҳамда ҳарф

فَلَمَّ، مَحْمُودٌ، ثَوْرٌ، يَكْتُبُ، أَخْرَجَ، فِي – Мана шуларнинг барчаси араб тилида «калима», дейилади. Ҳар бир калимани бир неча қисмга бўлиш мумкин. Масалан, فَلَمَّ ни уч қисмга бўла оламиз.

ق ل 3 م

Калиманинг ўртасидан бўлинмай турган ҳар бир қисмига «ҳижоия», дейилади.

Ҳижоиянинг қоғозда ёзиладиган шакли «ҳарф», деб аталади. فَلَمَّ калимасидаги уч ҳижоияни кўрсатган ق، ل، م шакллариининг ҳар бири ҳарфдир.

Бир калимада нечта ҳижоия бўлса, ёзилган чоғида ҳам шу миқдорда ҳарф бўлиши керак. Масалан مَكْتُبٌ, бунда тўрт ҳижоия бор. Шундай бўлгач, ёзувда ҳам тўрт ҳарф қўйилиши керак.

1-машқ. Қуйидаги калималарда нечта ҳижоия бор? Ҳамма ҳижоия сонича ҳарфлар қўйилганми?

وَرَقٌ، حُجْرَةٌ، أَدْخُلُ، مَدْرَسَةٌ، فَنَجَانٌ، دَجَاحَةٌ، ذُبُّ، حُنَيْنَةٌ، سُرِقَ، قَصِيرٌ، ثَمَانِيَةٌ، أَسْبُوغٌ، قِطَارٌ، بَابٌ.

حُرُوفُ الْعَرَبِيَّةِ

Араб алифбоси

Ҳаммаси бўлиб араб тилида 28 та ҳарф бор:

أَلِفٌ، بَاءٌ، تَاءٌ، ثَاءٌ، جِيمٌ، حَاءٌ، خَاءٌ، دَالٌ، ذَالٌ، رَاءٌ، زَايٌ، سَيْنٌ، شَيْنٌ، صَادٌ، ضَادٌ، طَاءٌ، ظَاءٌ، عَيْنٌ، غَيْنٌ، فَاءٌ، قَافٌ، كَافٌ، لَامٌ، مِيمٌ، نُونٌ، وَاوٌ، هَاءٌ، يَاءٌ

Бу ҳарфлар қуйидагича шаклда ёзилади.

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، ي

Ушбу 28 ҳарф араб тили алифбосини ташкил этади. Бу ҳарфлар «Алифбо», «Ҳуруф ҳижоия», «Ҳарфу мабоний» номлари билан юритилади.

Ушбу ҳарфлардан و، ي، ا ҳарфлари баъзи ўринларда қисқа ҳижоияни, баъзи ўринларда узун ҳижоияни кўрсатади.

Масалан, **أخت**, **ابن**, **أب**, **إبن** дегандаги «ا» қисқа ҳижоияни, **غاب** деганда узунини кўрсатади. Аввалги ҳолда ҳамза, деб исмланиб, сўзнинг ўртасида ёки охирида келганда **ء** кўринишида ёзилади. Иккинчи ҳолда «алиф мад», деб аталади.

Шунингдек, «و» ҳарфи баъзи вақт қисқа, баъзи вақт узун ҳижоияни кўрсатади. Масалан **وَرَقٌ**, **نُورٌ** деганда қисқа, аммо **مَحْمُودٌ**, **سُوقٌ** деганда узун ҳижоияни билдиради. Мана шу узун ҳолатни кўрсатганга «мад вови», дейилади.

Шунингдек, «ي» ҳарфи қайсидир вақтда қисқа ва яна қайсидир вақтда узун ҳижоияни кўрсатади.

Масалан, **يَكْتُبُ**, **يَيْتُ** деганда қисқа, **جَوَيْلٌ**, **دَيْكٌ** деганда узун ҳижоияни билдиради. Ана шу узун ҳижоияни билдирганга «мад йоси», дейилади. Мана шу уч ҳарфнинг барчаси «мад ҳарфлари», яъни чўзилувчи ҳарфлар, деб номланади.

Танбеҳ: Алиф маднинг кўриниши **ألف** бўлса ҳам, баъзи ўринларда т кўринишида ёзилади. **عيسى**, **موسى**, **على**, **إلى** каби.

حَرَكَةٌ، تَنْوِينٌ، سَكُونٌ

Ҳаракат, танвин, сукун

Араб тилида ҳарфларнинг ўқилиши бизнинг ўзбек тилидаги каби унли ҳарфлар билан белгиланмайди, балки махсус беш турли аломатлар билан белгиланади.

Улар: «Замма, фатҳа, касра, сукун ва танвин»дир. Бу аломатларнинг аввалги учтаси, ҳаракат, деб номланади.

Замма – бу печдир. Аломати - **ُ** дир.

Фатҳа бу – забардир. Аломати - **َ** дир.

Касра бу – зирдир. Аломати - **ِ** дир.

Заммали ҳарф «мазмум», фатҳалиси «мафтух», касралиси «максур», дейилади.

Сукунни «сокин», деб юритилади Аломати - **ْ** дир. Сокинли ҳарфга **سَاكِنٌ**, бошқаларига эса **مُتَحَرِّكٌ** дейилади.

Танвин сукунли нундан иборат бўлиб, исмнинг охирига қўйилади. Сукунли нун алоҳида товуш орқали билинади. Ёзилишида эса сурати ёзилмайди.

Танвин уч турли бўлади:

1. Рафъ танвини; **قَلَمٌ**

2. Насб танвини; **قَلَمًا**

3. Жар танвини; **قَلَمٍ**

Булардан аввалгиси **قَلَمُنْ**, иккинчиси **قَلَمَنْ**, учинчиси **قَلَمَيْنْ** суратида бўлади.

2-машқ. Қуйидаги калималардаги ҳарфларга тегишли ҳаракат, суқун ва танвин аломатларини қўйиб чиқинг.

ورق. خذ. مصباح. يشرب. دحاجة. ادخل. ركبت. ملعقة. ينصر. كراريس. أخوات. احترام. يوجد. عيد. مقفل. قرش.

ركبة.

حُرُوفٌ مُفَخَّمَةٌ وَمُرَقَّقَةٌ

Муфакххама ва муракқақа ҳарфлари

Ушбу 28 ҳарфдан ظ, ق, ط, غ, خ, ص, ض, غ, ط, ق, ظ ҳарфлари қалин,

ا, ب, ت, ث, ج, ح, د, ذ, ز, س, ش, ع, ف, ك, م, ن, و, ه, ي ҳарфлари ингичка, қолган (алифи мад) ва ل, ر ҳарфлари қайсидир ўринда қалин ва қайсидир ўринда ингичка қилиб ўқилади.

Буларнинг аввалги қисмидаги ҳарфлар «хуруфи муфакххама» (йўғон ҳарфлар), иккинчи қисм ҳарфларга «хуруфи муракқақа» (ингичка ҳарфлар), дейилади.

«ر» ҳарфи кўпроқ қалин қилиб талаффуз этилади.

«ر» ўзи касрали бўлса ёки касрали ҳарф сўнгидан келиб, ўзи сокинли бўлса ҳамда ундан сўнг қалин ҳарф келмаса, ингичка қилиб талаффуз этилади.

Масалан مَغْرِبٌ، سِرْبَالٌ Ammo деганда қалин қилиб ўқилади. دَرَسٌ، رُؤْيَةٌ، قِرْطَاسٌ دеганда эса ингичка ўқилади.

«ل» ҳар доим ингичка ўқилади. Лекин اللَّهُ، اللَّهُمَّ сўзларидагина йўғон оҳангда ўқилади.

Алифи мад эса олдиндаги ҳарф йўғон бўлса, йўғон оҳангда, ингичка ҳарфлар бўлса, ингичка оҳангда ўқилади. Масалан، نَاجِرٌ دеганда қалин، صَالِحٌ دеганда қалин, دеганда ингичка қилиб ўқилади.

4-машқ. Қуйидаги калималар ҳарфларини ўтилган дарс асосида ажратиб чиқинг.

سَاعَةٌ. صَلَاةٌ. رَفٌّ. كُرَةٌ. مَالٌ. ثَوْرٌ. ظَالِمٌ. ثَمَانِيَةٌ. مِمْحَاةٌ. غَابَةٌ. ظَاهِرٌ. ثَانِيَةٌ. ثَوَابٌ. عَذَابٌ. بَعْضٌ. رِجَالٌ. ثَلَجٌ. جُرْمُوقٌ.

بَاطِلٌ. فَضَّةٌ. إِصْبَعٌ. طُفْرٌ. قَالَ. بَاعَ. امْرَأَةٌ. ثَمَانُونَ. غُرَابٌ. سَلَامٌ. صَوْمٌ. صَبْرٌ. طَاهِرٌ. كَامِلٌ.

حُرُوفٌ صَحِيحَةٌ وَمَعْتَلَةٌ

Саҳих ва мўътал ҳарфлари

Араб ҳарфлари баъзи ўринларда иккинчи ҳарфга алишиши ё алишмаслиги ёки бутунлай тушиб қолиши ва қолмаслиги жиҳатидан иккига бўлинади:

1. Саҳих, яъни соғлом ҳарфлар.

2. Мўътал, яъни иллатли касал ҳарфлар.

Мўътал ҳарфлар, деб баъзи ўринларда иккинчи ҳарфга алишадиган ёки бутунлай тушиб қоладиган ҳарфларга айтилади. Бундай ҳарфлар учтадир:

و - ا - ي

Саҳиҳ ҳарфлар, деб ҳеч бир вақт тушиб қолмайдиган ва иккинчи ҳарфга алишмайдиган ҳарфларга айтилади. Юқоридаги учта иллат ҳарфларидан бошқалари саҳиҳ ҳарфлардир. Масалан, قَطْعُ – бу калимани нечта қолипга солиб қарасак-да, ҳарфлари тушмайди ҳам, иккинчи ҳарфга алишмайди ҳам. قَطَعُ، يَفْطَعُ، قَاطِعٌ، مَقْطُوعٌ، اقْطَعُ каби.

Бунда قَطْعُ калимасини беш турли қолипга солиб кўрамыз قَطْعُ нинг ҳарфлари аввалги ҳолича қолади.

Энди قَوْلٌ калимасини олиб кўрайлик. Бу турли қолипга солинса, «و» ҳарфи иккинчи ҳарфга алишади ёки йўқ бўлиши мумкин.

قَالَ (قَوْلٌ)، قَائِلٌ (قَاوِلٌ)، قُلْتُ (قَوْلْتُ)، قُلُّ (اُقَوْلُ).

Бунда «قول» нинг «و»и аввалги суратида «ا» га, иккинчи суратида «ء» га алиштирилган. Сўнгги икки кўринишида бутунлай тушиб қолган.

5-машқ. Қуйидаги калималардаги мўътал ҳарфларнинг остига бир чизик чизинг.

نُورٌ. ظُلْمَةٌ. عِلْمٌ. جَهْلٌ. حَارٌ. حَرِيدَةٌ. مَحَلَّةٌ. زَهْرَةٌ. أَسْبُوعٌ. مِشْمِشٌ. قَوْلٌ. مَيْلٌ. جُوعٌ. أَرْضٌ. وِلِيدٌ. وَسِيخٌ. قَرْيَةٌ. غُلَامٌ.
دَلْوٌ. نَوْبٌ. قَبْرٌ.

6-машқ. Ўнта ҳарф иллатли, ўнта ҳарф иллатсиз, ҳаммаси бўлиб йигирмата калима келтиринг.

شَدَّةٌ، مَدٌ، هَمْزَةُ الْوَصْلِ، هَمْزَةُ الْقَطْعِ

Шадда, мад, ҳамзатул васл ва ҳамзатул қатъ

Шадда – ёзилишда бир ҳарфнинг аслида аввалгиси сокинли, иккинчиси ҳаракатли иккита бир хил ҳарф эканини билдиради.

Шадда аломати – дир. مَرٌّ (مَرَرٌ)، دُبٌّ (دُبَبٌ) каби.

Мад – алиф кўринишидаги ҳамзага кўйилиб, шу ҳамзадан сўнг бир ҳамзани тушганлигини кўрсатади.

Мад алломати ~ дир. آمَنَ (أَمِنَ)، أَخَذَ (أَخَذَ) каби.

Ҳамзатул васл, деб калиманинг бош ҳарфи бўлиб, ўша калима жумла орасига кириб кетган чоғида ўқилмай қоладиган ҳамзага айтилади. Масалан, اِفْهَمُ калимасидаги ҳамза жумланинг бошида келган чоғда ўқилса-да, жумла ўртасига кирган чоғда ўқилмайди.

اِفْهَمُ دَرَسَكَ يَا سَعِيدُ. يَا سَعِيدُ اِفْهَمُ دَرَسَكَ – мана бу мисолларнинг аввалгисида اِفْهَمُ нинг ҳамзаси ўқилади. Кейингисида ўқилмайди.

Ҳамзаи қатъ, деб ўқилган пайтда ҳеч тушиб қолмайдиган ҳамзага айтилади.

каби. أَكْرَمَ مُعَلِّمَكَ دَائِمًا أَيُّهَا التَّلْمِيذُ. أَيُّهَا التَّلْمِيذُ أَكْرَمَ مُعَلِّمَكَ دَائِمًا

Мана бу жумлаларнинг ҳар иккисидан ҳамзаси ўқилади.

Қатъ аломати ушбу « ء » белгидир.

ال لардаги ҳамзалар доимо васлийядир.

Шу каби أَكْتُبُ، إِفْهَمُ، إِضْرِبُ кўринишидаги калималарнинг ҳамзалари васлийядир.

كўринишидаги калималарнинг ҳамзалари эса қатъийядир.

Танбеҳ: Ҳамзатул васл ва ҳамзатул қатъ ўринлари жуда белгили бўлганидан кўпинча бу ҳамзаларга қатъ ва васл аломатлари қўйилмайди.

7-машқ. Қуйидаги калималарни дарс сифатида айтиб ўқинг ҳамда ҳаракатларини тўлдириб ёзинг.

إِسْمُ هَذَا التَّلْمِيذِ سَلِيمٌ. إِنَّكَ يُسَمَّى مُحَمَّدًا . هَذِهِ امْرَأَةٌ عَالِمَةٌ . يَا سَلِيمُ اقْرَأْ دَرَسَكَ . امْرَأَةٌ أَحْيَى فَاضِلَةٌ . إِفْهَمْ دَرَسَكَ . إِنَّتَانِ وَأَنْتَانِ أَرْبَعَةٌ . الْمُعَلِّمُ يُحِبُّ التَّلْمِيذَ الْمُحْتَجِدَ . مَا اسْمُكَ يَا غُلَامٌ؟ - اسْمِي عَارِفٌ يَا سَيِّدِي . إِشْرَبْ شَايِكَ . هَذَا الْوَالِدُ مُؤَدَّبٌ . هَذِهِ الْقَيْنَةُ حَمِيْلَةٌ . أَكُلِ الطَّبِيخَ . آمَنْتُ بِاللَّهِ .

8-машқ. Ўнта қатъ ҳамзали, ўнта васл ҳамзали, еттита ташдидли, ҳаммаси бўлиб йигирма еттита калима топиб ёзинг.

حُرُوفُ الشَّمْسِيَّةِ وَالْقَمَرِيَّةِ

Шамсия ва қамария ҳарфлари

Араб тилида кўп вақтларда исмнинг олдига белгили бир мақсад учун «ال» киритилади. Ушбу «ال» ўзи кирган калиманинг бош ҳарфига қараб қайсидир бир ўринда ёзилиши ёки ўқилишида ҳеч бир ўзгармасдан ўз ҳолича қолади.

Масалан: الْقَلَمُ، الْكِتَابُ каби.

Қайсидир ўринда «ال» нинг ломи ёзилишида ўз ҳолича қолса-да, ўқилганда тушиб қолади. Ҳамда у кирган калиманинг бош ҳарфи ташдид қилинади. الْدَارُ، الشَّمْسُ каби.

«ال» нинг ломи ўзгармайдиган ҳарфларга «хуруфи қамария», ломи ўқилмасдан тушириб қолдириладиган ҳарфларга «хуруфи шамсия», дейилади.

Қамария ҳарфлар 14 тадир:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، و، ه، ي

Шамсия ҳарфлар ҳам 14 тадир:

ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن،

Мана бу жумлада 14 та қамарий ҳарф иштирок этган.

إِنِّغ حَجَّكَ وَخَفَ عَقِيمَهُ

Танбеҳ: Мад алифи ҳамма вақт сокинли бўлиб, ҳеч бир вақт калима у билан бошланмагани сабабидан шамсия ва қамария ҳарфларидан фарқлидир.

Танбеҳ: «ال» билан танвин бир калимада ҳеч қачон жамланмайди. Шунинг учун аввалда танвинли бўлган калима «ال» киргач, танвинсиз ўқилиши керак.

Масалан, الْقَلَمُ калимаси «ال» кирганидан сўнг الْقَلَمُ деб ўқилади.

9-машқ. Қуйидаги калималарга «ال» киритиб ўқинг сўнгра тегишли ҳаракатларни қўйиб ёзинг.

جد. أب. تراب. شبابيك. كلاب. خادم. سوق. طويل. مطرقة. فأس. صندوق. سلم. مفتوح. ثمانية. ديك. شهر. صلاة.

معلمة. روح. نور. دين.

10-машқ. Қуйидаги калималардаги хатоларни тузатинг.

الكَرِيمُ مَحْبُوبٌ وَالْبَخِيلُ مَمْقُوتٌ. هَذَا الْقَلَمُ حَمِيلٌ. هَذِهِ التَّشَافَةُ عَالِيَةٌ. التُّرْتُقَالُ مِنَ الْفَوَاكِهِ اللَّذِيذَةِ. النَّوْمُ رَاحَةٌ الْجِسْمِ.
الْفَلَّاحُ يَزْرَعُ الْأَرْضَ. الْوَلَدُ الْعَاقِلُ يُطِيعُ وَالِدَيْهِ.

صرف

Сарф

كَلِمَةٌ وَالْوِزْنُ

Калима ва вазн

Араб тилида калима, деб маъноли бир сўзга айтилади. Калима ҳарфлардан ясалиб, бир ҳарфлидан то етти ҳарфлигача бўлиши мумкин.

ب، من، قَلَمٌ، كِتَابٌ، مَحْمُودٌ، إِجْتِهَادٌ، اسْتِعْمَالٌ

Араб тилидаги калималардаги ўзак ҳарфлар билан четдан қўшилган ҳарфларни ажратиш учун махсус вазн, яъни ўлчов ишлаб чиқилган.

Бу вазн «ف، ع، ل» ҳарфларидан иборатдир. Бу ҳарфларга вазн ва мезон ҳарфлари, дейилади.

Бир калимани ўлчаганда «ف» ҳарфи ўзак ҳарфлардан аввалгисига, «ع» ҳарфи иккинчисига, «ل» ҳарфи учинчиси тўғрисида қўйилади. Масалан, فَعَلٌнинг вазни فَعَلٌдир. Булардан فَعَلٌ вазн, كَتَبَ эса мавзундир. Мавзун ҳарфлари

нечта ҳаракат билан ҳаракатланган бўлса, вазн ҳарфлари ҳам тўғрисидаги ҳарфларнинг ҳаракатлари билан тенг ҳаракатли бўлади.

Мавзунда вазнинг «ф»си тўғрисида тушган ҳарфни калиманинг «фа» си, «ع»и тўғрисида тушган ҳарфни калиманинг «عَيْن»и, «ل»и тўғрисида тушган ҳарфни калиманинг «لام»и, дейилади.

Масалан, كَتَبَ даги «ك» га, «ت» «عَيْن» га, «ب» «لام» га тўғри келади.

Калиманинг ўзак ҳарфи бўлмасдан четдан қўшилган ҳарфлар вазнда ўзи қўйилади. Масалан, كَاتِبٌ нинг вазни فَاعِلٌ ва يَكْتُبُ нинг вазни يُفْعَلُ ва كُتِبَ нинг вазни مَفْعُولٌ ва مَكْتُوبٌ нинг вазни مَفْعُولٌ дир.

Танбеҳ: Калиманинг ўзак ҳарфлари «аслий ҳарфлар», четдан қўшилган ҳарфларни «зоида ҳарфлар», дейилади.

Танбеҳ: Бир калимада бешга қадар асл ҳарф бўлиши жиҳатидан вазн вақтида учдан ортиқ асл ҳарфлар тўғрисида яна бир ёки икки «ل» келтирилади.

Масалан – دَخَرَ нинг вазни فَعَّلَ ва حَمَرَشَ нинг вазни فَعَّلِلَ бўлади.

11-машқ. Қуйидаги калималарни вазнга солиб чиқинг.

حَرَجَ. يَخْرُجُونَ. دَخَلْنَا. ادْخُلُوا. اقْطَع. شَرِبْتُمْ. قَلِيلٌ. قَدَحٌ. رَجُلٌ. أَكَلْتُ. يَنْظُرُونَ. قَوْلٌ. سَمَاعٌ. مَفْتُوحٌ. زَلْزَلٌ. قَرَأْتُمْ.
فَصَلِّ. اِغْسِلْنَ. قَرَأْتُ.

12-машқ. Қуйидаги асли уч ҳарфли бўлган калималарни кўрсатилган вазнларга солинг.

قَطَعَ – يَفْعَلُ. اِفْعَلُ. فَاعِلٌ. مَفْعُولٌ. فَعِيلٌ. مَفْعَلٌ. اَفْعَلُ.
وَضَعُ – فَاعِلٌ. مَفْعُولٌ. مَفْعِلٌ. فَعَّالٌ. فَعَّلْنَا. فَعَّلْتُمْ. فَعَّلْتَنَ.
كَتَبَ – فَاعِلٌ. اِفْتَعَلَ. مُفَاعَلَةٌ. اِفْتَعَالَ. يُفَاعِلُ. تَفَاعَلُوا. يَتَفَاعَلُونَ.
عَلِمَ – فَعَّالٌ. فَعَّلَ. يُفَعِّلُ. اَفْعَلُ. يُفْعِلُ. اِفْعَالَ. اِسْتَفْعَلَ. تَفَعَّلَ.
فَهِمَ – فَعَّلْنَا. يُفَعِّلُونَ. يَسْتَفْعِلُونَ. تَفَاعَلُوا. مَفْعُولٌ. اِسْتَفْعَلْنَا.

عِلْمُ الصَّرْفِ وَالِإِشْتِقَاقِ

Сарф илми ва иштиқоқ

Сарф илми калималарнинг ёлғиз турган вақтдаги, яъни жумлаларга кирмаган вақтдаги ҳолатини текширадиган илмдир. Масалан قَطَعَ калимаси турли маъноларни англатиши учун مَقْطُوعٌ، قَاطِعٌ، قَاطِعَةٌ، يَقْطَعُونَ، يَقْطَعُ، اِقْطَعُ، يَقْطَعُ، يَقْطَعْتُ، يَقْطَعْتِ، يَقْطَعْتُمْ، يَقْطَعْتُنَّ турли қалипларга солиш, шу каби رَجُلٌ калимасини رَجَالٌ، رَجَالَانِ، رَجُلَانِ каби қалипларга солиш сарф илмининг ишидир. Бир калимани турли хил қалипларга солиш араб тилида сарф ва тасриф, деб аталганидан бу илмга «сарф илми» ёки «тасриф илми», деб айтилади.

Араб тилида калималарнинг бир қисми «масдар» деб аталган калимадан олинади. Бир калиманинг иккинчи бир калимадан олинисини «иштиқоқ», масдардан олинган калималарни «муштаққот», деймиз. Иштиқоқ иши сарф илмининг энг муҳим қисмини ташкил этади.

Танбеҳ: Масдар, деб замонга далолат этишини англлатмасдан бир ишнинг бўлишини кўрсатган калимага айтилади.

13-машқ. Қуйидаги масдарлардан **فَعْلٌ، مَفْعُولٌ، فَاعِلٌ، فَعْلٌ، يَفْعَلُ، فَعْلٌ، قِرَاءَةٌ، زَرْعٌ، صَرَغٌ، جَمْعٌ.** вазнларида муштаққот ясанг.

قَطْعٌ. مَنَعٌ. قِرَاءَةٌ. زَرْعٌ. صَرَغٌ. جَمْعٌ.

أنواع الكلمات

Калималарнинг турлари

Калима – бир маънони билдирган сўз, деган эдик. Калиманинг маъно англлатиши турлича бўлади. Кўп калималар танҳо ўзи маъно билдиради. Баъзи калималар эса иккинчи бир калимага қўшган ҳолдагина маъно англлатади. Қайсидир калималар замон ҳолатини англлатади.

Ўзидан бир маънони англлатиб, замонни англлатмайдиган калимага «исм», дейилади. **قَلَمٌ، مَحْمُودٌ، ثَوْرٌ.** каби.

Бу калималардан ҳеч бири замонга далолат қилмасдан бир маънони билдиради. Масалан **ثَوْرٌ** деган сўздан тўрт оёқли, икки кўзли, белгили бир ҳайвонни тушунамиз. Лекин бунда замонга далолат қилгани билинмайди.

Ўзидан бир маъно англлатиб, замонга далолат қилган калимага «феъл», дейилади. **كَتَبَ، يَكْتُبُ، اُكْتُبُ.** каби.

Мана бу калималардан барчаси бирор маънони англлатиб, замонлардан бирига далолат қилади.

Масалан, **كَتَبَ** дан ёзиш маъноси англлатиб, ўтган замонга далолат қилгани билинади.

Ўзидан маъно англлатмай, иккинчи бир калимага (исм ёки феълга) қўшилиши билангина маъно англлатадиган калимага «ҳарф», дейилади. **فِي، هَلْ، لَمْ.** каби.

Мана бу калималардан бирортаси якка ўзи турганида бирор маъно англланмайди. Агар буларни иккинчи бир исм ёки феълга қўшиб **فِي الْمَدْرَسَةِ، هَلْ جَاءَ، لَمْ** қўшиб десак, исм ва феъллардан англланган маънога қўшимча равишда «да», «ми», «мади» маънолари англланади.

Танбеҳ: Бу ҳарфларга «хуруфу маъоний», дейилади. Булар ҳамма вақт калиманинг олдига қўшилади.

Танбеҳ: Исмдан англланган маъно киши, ҳайвон ва ашёлар каби нарсаларнинг ўзи бўлса, у исмга исми мавсуф, энди бу нарсаларнинг сифати берилса, исми сифат, дейилади. Масалан, **قَلَمٌ، ثَوْرٌ، رَجُلٌ** лар исми мавсуф бўлиб, **عَالِمٌ، طَوِيلٌ** лар исми сифатлардир.

14-машқ. Қуйидаги калималардан исмга 1 рақами, феълга 2 рақами, ҳарфга 3 рақамларини қўйиб ажратинг.

وَرَقٌ. بُخَارَى. هَوَاءٌ. مَكَّةَ. فَتَحَ. يَفْرُؤُونَ. مَعَ. أُعْطِيَ. مُحَمَّدٌ. كَوَكَبٌ. ذَهَبٌ. لَمْ. جَاهِلٌ. جَلَدٌ. أَسْوَدٌ. مِنْ. زَيْنَبٌ.
فَاطِمَةٌ. نَارٌ. نَظَافَةٌ. أَذْهَبٌ. إِلَى. لَا. اسْمَعُوا. مَلْعَقَةٌ. مَرَّةً. دِمَشْقُ. بَعْدَ. أَبْيَضٌ. قَصِيرٌ. كَهَامٌ. حَادٌّ. عَلَى. يَا. أَنْ.

15-машқ. Қуйидаги исм ва феълларнинг олдига

ҳарфларидан муносиб бўлганларини қўйинг:

يَكْتُبُ. تَلَعَبُ. الْقَلَمِ. الْبَيْتِ. الْمَدْرَسَةِ. يَفْهَمُ. مُحَمَّدٌ.

بَحْثُ الْفِعْلِ

Феъл баҳси

مُجَرَّدٌ وَمَزِيدٌ

Мужаррад ва мазид

Мужаррад феъли, деб асл ҳарфлардангина ясалган феълга айтилади. Феълнинг асл ҳарфлари учта ёки тўртта бўлади. Асл ҳарфи учта бўлган феълга «сулосий», асл ҳарфи тўртта бўлган феълга «рубобий», дейилади. Уч асл ҳарфдангина ясалган феълга «сулосий мужаррад», тўртта асл ҳарфдангина ясалган феълга «рубобий мужаррад», дейилади.

Сулосий мужаррад уч вазнда келади.

каби. فَعَّلَ - خَرَجَ، فَعَّلَ - حَسُنَ، فَعَّلَ - فَهَمَ

Рубобий мужаррад ёлғиз бир вазнда келади. فَعَّلَ - دَخَرَجَ. каби.

Мазид феъли, деб феълнинг асл ҳарфлари устига четдан ҳарфлар қўшилган феълга айтилади. Феълнинг асл ҳарфи учта бўлиб, шунинг устига четдан ҳарф қўшилса унга «сулосий мазид», дейилади. Асл ҳарфи тўртта бўлиб, шунинг устига ҳарф орттирилса, «рубобий мазид», дейилади. Сулосий мазид ўн икки вазнда келади.

أَفْعَلٌ	فَعَّلَ	فَاعَلٌ	إِنْفَعَلٌ	إِفْتَعَلٌ	إِفْعَلٌ	تَفَاعَلٌ	تَفَعَّلَ	إِفْعَالٌ	اسْتَفْعَلٌ	إِفْعُولٌ	إِفْعُوْعَلٌ
أَكْرَمَ	عَلَّمَ	قَاتَلَ	انْكَسَرَ	اِكْتَسَبَ	اِحْمَرَّ	تَسَابَقَ	تَعَلَّمَ	اِحْمَارًا	اسْتَخْرَجَ	اِحْلَوَدًا	اِغْرُورَقَ

16-машқ. Қуйидаги феъллардан мужаррадларнинг остига бир чизиқ, мазидларнинг остига икки чизиқ чизиб ажратинг.

تَعَلَّمَ. عَلِمَ. كَسَبَ. اِكْتَسَبَ. عَلَّمَ. سَابَقَ. سَبَقَ. ذَهَبَ. اَذْهَبَ. اسْتَفْهَمَ. فَهَمَ. جَهَلَ. تَجَاهَلَ. اِنْكَسَرَ. كَسَرَ. تَزَعَزَعَ.
زَعَزَعَ. حَسُنَ. اِحْشَوْشَنَ. حَدِبَ. اِحْدَوْدَبَ. اِصْفَرَ.

17-машқ. Қуйидаги феъллардан сулосий мужаррадларнинг устига 1 рақами, сулосий мазидларнинг устига 2 рақами, рубоъий мазидларнинг устига 3 рақамини қўйинг ҳамда вазнларини ёзинг.

اِسْتَمَعَ. تَجَاهَلَ. تَكَبَّرَ. جَهَلَ. تَفَهَّقَرَ. سَمِعَ. تَكَلَّمَ. اِحْرَجْتَمَ. عَظَّمَ. كَاتَبَ. كَتَبَ. اِقْعَنْسَسَ. اَبْيَضَ. اِنْطَلَقَ. تَبِعْتَرَ. تَسَلَّسَلَ.
كَمَلَّ.

صحيح ومعتل

Саҳиҳ ва мўътал

Феъл асл ҳарфларида иллат ҳарфи бўлиши ёки бўлмаслиги эътибори билан икки турли бўлади:

1) Саҳиҳ; 2) Мўътал.

Саҳиҳ – асл ҳарфларида иллат ҳарфи бўлмаган феълдир.

Бунинг ўзи уч турлидир: 1) Солим; 2) Маҳмуз; 3) Музоъаф.

Солим – асл ҳарфларида ҳамза ҳамда музоъаф (икки бир жинсли ҳарф) бўлмаган феълдир. حَرَجَ، كَتَبَ каби.

Маҳмуз – асл ҳарфларидан бирида ҳамза бўлган феълдир. قَرَأَ، سَأَلَ، قَرَأَ каби.

Музоъаф – «عَيْن» ни билан «لام» и бир жинсдан бўлган феълдир. زَلْزَلَ، فَرَّ، زَلْزَلَ каби.

Мўътал – асл ҳарфлардан бири илллати ҳарф бўлган феълдир.

Мўътал беш турлидир:

1) Мисол; 2) Ажваф; 3) Ноқис; 4) Лафиф; 5) Мултавий.

Мисол – калиманинг «فا» си иллатли ҳарф бўлган феълдир. يَسَرَ، وَعَدَ، يَسَرَ каби.

Ажваф – калиманинг «عَيْن» и иллатли ҳарф бўлган феълдир. بَاعَ، قَامَ، بَاعَ каби.

Ноқис – калиманинг «لام» и иллатли ҳарф бўлган феълдир. دَعَا، رَمَى، دَعَا каби.

Лафиф – калиманинг «عَيْن» и билан «لام» и иллатли ҳарф бўлган феълдир.

رَوَى، طَوَى каби.

Мултавий – калиманинг «فا» си билан «لام» и иллатли ҳарф бўлган феълдир.

وَفَى، وَحَى каби.

18-машқ. Қуйидаги феъллардан саҳиҳнинг устига ص، мўъталнинг устига م қўйинг.

وَضَعَ. يَقُولُ. يَأْكُلُ. نَمًا. صَامَ. يَقْرَأُ. مَرِضَ. يَسْتُرُ. وَتَبَ. رَضِيَ. تَجَاهَلَ. تَحَمَّلَ. أَخَذَ. رَوَى. مَدَّ. مَشَى. نَوَى. سَأَمَ.
وَفَى. مَرَّ. اجْتَمَعَ.

19-машқ. Қуйидаги жумлалардаги саҳиҳ ва мўъталларни барча турлари билан ажратиб чиқинг.

طَلَعَتِ الشَّمْسُ. يَعْوِي الذِّئْبُ. بَكَى التَّلْمِيذُ. مَاءَ الْهَرِّ. نَوِيْتُ أَنْ أَصْلِيَ الْمَعْرِبَ. شُوِيَ اللَّحْمُ. الْخَادِمَةُ تَفْتَحُ الْبَابَ. سَأَلْتُكَ كِتَابَكَ. فَرَأْنَا جَرِيْدَةَ الْأَهْرَامِ. لَا تَكْذِبْ أَبَدًا. أَكَلْتُ لَحْمَ الْبَطِّ. نَامَ الْغُلَامُ. بَاعَ أَبِي فَرَسَهُ. الْعَقْلُ يَنْمُو كَمَا يَنْمُو النَّبَاتُ وَنُمُوهُ يَكُونُ بِالْعُلُومِ وَالتَّجَارِبِ. أَقْفَلْتُ الْبَابَ. الطَّمْعُ يَرْمِي صَاحِبَهُ فِي الْبَلَاءِ. نَبِيحَ الْكَلْبِ.

اللَّفِيْفُ الْمَقْرُوْقُ ↓ (الْمُلْتَوِي)	اللَّفِيْفُ الْمَقْرُوْنُ ↓ (اللَّفِيْفُ)	الْمُعْتَلُّ الْلَامُ ↓ (الْتَاْقِصُ)	الْمُعْتَلُّ الْعِيْنُ ↓ (الْأَجْرُفُ)	الْمُعْتَلُّ الْفَاءُ ↓ (الْمِثَالُ)	الْمُضَعَّفُ (الْمُضَاعَفُ)	السَّالِمُ ↓ (الصَّحِيْحُ)	БОБ
ثَلَاثِي مُجَرَّد							
وَحَى	رَوَى	رَمَى	بَاعَ	وَتَبَّ	فَرَّ	ضَرَبَ - يَضْرِبُ	(I)
—	—	دَعَى	دَامَ	وَدَّ	رَدَّ	نَصَرَ - يَنْصُرُ	
—	—	رَعَى	—	وَضَعَ	—	مَنَعَ - يَمْنَعُ	
وَجِي	قَوِي	خَشِي	خَافَ	وَضِرَّ	عَضَّ	حَمَدَ - يَحْمَدُ	
وَلِي	—	—	—	وَرِثَ	—	نِعِمَ - يَنْعِمُ	
—	—	رَخَوَ	طَالَ	وَفَّحَ	حَبَّ	شَرَفَ - يَشْرَفُ	
ثَلَاثِي مَزِيد							
أَوْصَى	أَرَوَى	أَهْدَى	أَقَامَ	أَوْجَبَ	أَحَبَّ	أَكْرَمَ - يَكْرِمُ	(IV)
وَفَى	سَوَى	رَبَّى	صَوَّبَ	وَحَدَّ	جَدَّدَ	صَرَخَ - يُصْرَخُ	(II)
وَالَى	دَاوَى	حَابَى	جَاوَبَ	وَاطَبَ	حَابَّ	سَافَرَ - يُسَافِرُ	(III)
اتَّقَى	اِحْتَوَى	اِحْتَفَى	اِفْتَنَاتَ	اِتَّضَحَ	اِحْتَجَّ	اِحْتَسَبَ - يَحْتَسِبُ	(VIII)
—	اِنْزَوَى	اِنْجَلَى	اِنْقَادَ	—	اِنْقَضَ	اِنْسَحَبَ - يَنْسَحِبُ	(VII)
—	—	اِرْعَوَى	اِسْوَدَّ	—	—	اِحْمَرَّ - يَحْمَرُّ	(IX)
—	—	—	اِسْوَادَّ	—	—	اِحْمَارَّ - يَحْمَارُّ	(X)
تَوَفَّى	تَرَوَى	تَقَصَّى	تَصَوَّرَ	تَوَرَّدَ	تَجَدَّدَ	تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ	(V)
تَوَارَى	تَدَاوَى	تَصَابَى	تَزَايَدَ	تَوَارَثَ	تَصَامَّ	تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ	(VI)
اِسْتَوْفَى	اِسْتَهْوَى	اِسْتَهْدَى	اِسْتَبَاعَ	اِسْتَوْجَبَ	اِسْتَحَبَّ	اِسْتَنْسَخَ - يَسْتَنْسِخُ	(X)
—	—	اِعْرَوَى	—	—	—	اِحْدَوَدَبَ - يَحْدُوْدِبُ	(XI)
—	—	—	—	—	—	اِحْلُوَزَّ - يَحْلُوِزُّ	(XII)
رُبَاعِي مُجَرَّد							
—	ضَوَّضَى	قَلَّسَى	جَوَّرَبَ	وَسَّوَسَ	صَرَّصَرَ	دَخَرَجَ - يُدَخْرِجُ	(I)
رُبَاعِي مَزِيد							
—	—	تَقَلَّسَى	تَجَوَّرَبَ	—	تَصَلَّصَلَ	تَدَخَرَجَ - يَتَدَخْرِجُ	(I)
—	—	—	—	—	—	اِبْرَثَشَقَ - يَبْرَثَشِقُ	(II)

ماضي مضارع أمر

Мозий, музореъ, амр

Феъл замон эътибори билан уч турлидир.

Мозий – ўтган замонда бир ишнинг ёки бир ҳолатнинг бўлишини билдирган феълдир. خَرَجَ، نَدِمَ каби.

Музореъ – ҳозирги ёки келажак замонда бир ишнинг ёки бир ҳолатнинг бўлишини билдирган феълдир. يَخْرُجُ، يَنْدَمُ каби.

Амр – бир ишнинг ишланиши ёки бир ҳолатнинг бўлишининг талаб этилишини билдирган феълдир. اُخْرِجْ، اِنْدَمْ каби.

Музореъ мозийнинг олдида музораъат ҳарфлари, деб аталган ن، ي، ا، ت ҳарфларининг бири орттирилиши билан ясалади. Музораъат ҳарфи мозийси тўрт ҳарфли бўлган музореъларда заммали, бошқаларида фатҳали бўлади. Ҳарф музораъат кирганидан кейин бош ҳарфи баъзи вақт аввалги ҳаракати билан қолади. Баъзи вақт сокинли қилинади ва баъзи вақт бутунлай туширилиб юборилади. Агар мозий уч ҳарфли бўлса, сокинли қилинади. Тўрт, беш, олти ҳарфли бўлиб, ҳамза билан бошланмаса, ўз ҳолича қолдирилади. Ҳамза билан бошланадиган бўлса, ҳамза тушириб юборилади.

يُكْتَبُ، يُعَلِّمُ، يَتَشَاجَرُ، يُكْرِمُ، يَكْتَسِبُ، يَسْتَخْرِجُ шакллари каби.

Буларнинг мозийлари كَتَبَ، عَلَّمَ، تَشَاجَرَ، أَكْرَمَ، اِكْتَسَبَ، اسْتَخْرَجَ дир. Мозий уч ҳарфли бўлганда иккинчи ҳарф ўрнига кўра замма ёки фатҳа ё касра бўлади. يَكْتَبُ، يَفْهَمُ، يَضْرِبُ каби.

Мозий уч ҳарфдан ортиқ бўлганида «تـا» зоида билан бошланган бўлса, қолган барча ҳарфларнинг ҳаракатлари шу ҳолича қолади. Зоида «تـا» билан бошланмаган бўлса, охиридаги ҳарфнинг олдидаги ҳарфи касрали қилинади.

يُعَلِّمُ، يَنْكَسِرُ، يَسْتَخْرِجُ каби.

Амр музореъдан ҳарф музораъатни олиб ташлаш орқали ясалади. عَلِّمْ، تَشَاجِرْ، تَعَلَّمْ шакллари каби.

Агар музораъат ҳарфи олиб ташланганидан кейин қолган ҳарф сокинли бўлса, бошига ҳамза келтирилади. Бу ҳамза уч ҳарфли феълларда вазндаги ғайн заммали бўлса, мазмум, фатҳали ёки касрали бўлса, максур бўлади. اُكْتُبُ، اِضْرِبُ، اِعْلَمُ каби.

Тўрт ҳарфли феълларда фатҳа бўлади. اُكْرِمُ каби.

Беш ва олти ҳарфлиларда касрали бўлади. اسْتَخْرِجْ، اِنْطَلِقْ каби.

20-машқ. Қуйидаги феъллардан мозийнинг устига ض, музореънинг устига ع, амрнинг устига ر қўйиб ажратинг.

جاءَ. يعاينُ. احرثُ. يزرعُ. احتطفَ. يرمي. يأخذُ. ماتَ، اقرأ. تعلمُ. قاتلَ. يكرمُ. يحيطُ. أصابَ. انزلَ. ينطلقُ. تقابلَ. استكتبَ.

21-машқ. Қуйидаги феъллардан мозийларнинг музореъ ва амрга. Музореъларни мозий ва амрга, амрларни мозий ва музореъга айлантинг.

تقدمَ. يحترسُ. استغفرَ. يدخلُ. فهمَ. نوارثَ. يعيشُ. ترحمَ. ينزلُ. يثمرُ. يرفعُ.

22 – машқ. Тўққизта жумла келтиринг. Буларнинг учтаси мозий, учтаси музореъ ва учтаси амр бўлсин.

باب الثلاثي

Сулосий боблар

Араб тилида феълларни бир нечта турга ажратилган. Бир феълнинг мозийсини топганда музореъ ва амрларни, музореъни топганда амр ва мозийларни, амрни топганда мозий ва музореъларни топиш енгил бўлиши учун шундай ажратилган. Ушбу турлардан барчасига «боб», деб ном берилган. Барча феъллар 22 та бобга бўлинади.

Сулосий мужаррад мозий ва музореъларнинг вазндаги ʻайнига қараб олти боб бўлади:

فَعَلٌ	يَفْعَلُ	أَفْعَلٌ	خَرَجَ	يَخْرُجُ	خُرُجٌ
فَعَلٌ	يَفْعَلُ	أَفْعَلٌ	جَلَسَ	يَجْلِسُ	إِجْلِسٌ
فَعَلٌ	يَفْعَلُ	أَفْعَلٌ	فَتَحَ	يَفْتَحُ	إِفْتِحٌ
فَعِلٌ	يَفْعِلُ	أَفْعِلٌ	عَلِمَ	يَعْلَمُ	إِعْلَمٌ
فَعَلٌ	يَفْعَلُ	أَفْعَلٌ	حَسَنَ	يَحْسِنُ	أُحْسِنٌ
فَعِلٌ	يَفْعِلُ	أَفْعِلٌ	حَسِبَ	يَحْسِبُ	إِحْسِبٌ

Сулосий мазид ўн икки бобдир:

1	أَفْعَلٌ	يُفْعَلُ	أَفْعِلٌ	إِفْعَالٌ	أَكْرَمٌ	يُكْرِمُ	أَكْرِمٌ	إِكْرَامٌ
2	فَعَلٌ	يُفْعَلُ	فَعَلٌ	تَفْعِيلٌ	عَلِمٌ	يُعَلِّمُ	عَلِّمٌ	تَعْلِيمٌ
3	فَاعِلٌ	يُفَاعِلُ	فَاعِلٌ	مُفَاعَلَةٌ	قَاتِلٌ	يُقَاتِلُ	قَاتِلٌ	مُقَاتَلَةٌ

Бу феълларда асл ҳарфлари устига бир ҳарф оттирилган.

اِنْفَعَلٌ 4	اِنْفَعَلٌ	اِنْفَعَالٌ	اِنْكَسَرَ	يَنْكَسِرُ	اِنْكَسِرَ	اِنْكَسِرَ	اِنْكَسَارٌ
اِفْتَعَلَ 5	اِفْتَعَلَ	اِفْتَعَالٌ	اِكْتَسَبَ	يَكْتَسِبُ	اِكْتَسَبَ	اِكْتَسَبَ	اِكْتِسَابٌ
اِفْعَلٌ 6	اِفْعَلٌ	اِفْعَالٌ	اِحْمَرَ	يَحْمَرُ	اِحْمَرَ	اِحْمَرَ	اِحْمِرَارٌ
تَفَاعَلَ 7	تَفَاعَلَ	تَفَاعُلٌ	سَابَقَ	يَتَسَابِقُ	تَسَابَقَ	تَسَابَقَ	تَسَابُقٌ
تَفَعَّلَ 8	تَفَعَّلَ	تَفَعُّلٌ	تَعَلَّمَ	يَتَعَلَّمُ	تَعَلَّمَ	تَعَلَّمَ	تَعَلُّمٌ

Буларда икки ҳарф зиёда қилинган.

يَسْتَفْعَلُ	اِسْتَفْعَلُ	اِسْتِفْعَالٌ	سَتَخْرَجُ	يَسْتَخْرِجُ	اِسْتَخْرَجُ	سِتَخْرَاجٌ
يَفْعُوْعِلُ	اِفْعُوْعِلُ	اِفْعِيْعَالٌ	اِحْدَوْدَبُ	يَحْدُوْدِبُ	اِحْدَوْدَبُ	اِحْدِيْدَادٌ
يَفْعُوْلُ	اِفْعُوْلُ	اِفْعُوَالٌ	اِحْلُوْدٌ	يَحْلُوْدُ	اِحْلُوْدٌ	اِحْلُوَادٌ
يَفْعَالٌ	اِفْعَالٌ	اِفْعِيَالٌ	اِحْمَارٌ	يَحْمَارُ	اِحْمَارٌ	اِحْمِيْرَارٌ

Буларда эса уч ҳарф зиёда ыилинган:

Танбеҳ-1: сулосий мужаррадларда бир мозийда бир неча турли музореъ бўлганидан, мозий билан музореъни иккисини бирга қўшиб, масалан, **فَعَلَ يَفْعُلُ، فَعِلَ يَفْعَلُ** боби деб юритилади.

Сулосий мазидларда эса бир мозийга биргина музореъ бўлгани сабабли ёлғиз мозийсини ушлаб, масалан, **اِسْتَفْعَلَ، اِفْعَلَ** боби, деб ёки масдаридан ушлаб **اِفْعَالٌ، اِسْتِفْعَالٌ** боби, деб юритилади.

Танбеҳ-2: сулосий мазид бобларининг охириги уч боби, хусусан, охириги икки боби араб тилида жуда оз топилади.

23-машқ. Қуйидаги феълларни ўз бобларига ажратиб ёзинг.

كَتَبَ. قَرَأَ. دَخَلَ. قَعَدَ. فَهَمَّ. شَرِبَ. حَفِظَ. خَرَجَ. لَعِبَ. نَظَرَ. أَطَاعَ. ذَهَبَ. فَتَحَ. حَسِبَ. تَعَلَّمَ. اِحْتَرَمَ. نَشَفَ. نَزَلَ.

24-машқ. Йигирмата феъл келтиринг.

Учтадан **فَعَلَ يَفْعُلُ** бобларидан бўлсин, иккитаси **فَعِلَ يَفْعَلُ** бобларидан бўлсин, иккитаси **اِفْعَلَ، فَعَلَ، فَعِلَ، تَفَعَّلَ** бобидан бўлсин.

25-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феълларни бобларга ажратинг.

قَالَتْ زُهْرَةُ لِبَنَاتِهَا: أَيُّ الْحَيَوَانَاتِ أَحَبُّ إِلَيْنَا؛ الْبَقْرَةُ أَمْ النَّعْجَةُ أَمْ الْفَرَسُ أَمْ الْكَلْبُ؟ قَالَتْ فَاطِمَةُ: الْبَقْرَةُ أَحَبُّ إِلَيْنَا يَا أُمِّي لِأَنَّهَا تُعْطِينَا لَبَنًا وَرَائِبًا وَسَمْنًا. وَقَالَتْ عَائِشَةُ: النَّعْجَةُ أَحَبُّ لِأَنَّهَا تُعْطِي لَنَا صُوفًا وَلَحْمًا. وَقَالَتْ فَرِيدَةُ: الْفَرَسُ أَحَبُّ الْحَيَوَانَاتِ لِأَنَّهُ يَحْرُثُ لَنَا الْأَرْضَ وَيَجْرُ الْمَرَاقِبَ. وَقَالَتْ كَرِيمَةُ: الْكَلْبُ أَحَبُّ الْجَمِيعِ لِأَنَّهُ يَحْرُسُ لَنَا الْبَيْتَ.

باب الرباعي
Рубоъий боблар

Рубоъий мужаррад фақат бир бобдир.

دَحْرَجَ	دَحْرَجَ	يُدْحِرْجُ	دَحْرَجَ	فَعَلَّلَ	فَعَلَّلَ	يَفْعَلِّلُ	فَعَلَّلَ
----------	----------	------------	----------	-----------	-----------	-------------	-----------

Рубоъий мазид эса уч бобдир.

تَدْحِرْجُ	تَدْحِرْجُ	يَتَدْحِرْجُ	تَدْحِرْجُ	تَفَعَّلَلُ	تَفَعَّلَلُ	يَتَفَعَّلَلُ	تَفَعَّلَلُ
اِحْرَنْجَمَ	اِحْرَنْجَمَ	حِرْنَجِمُ	اِحْرَنْجَمَ	اِفْعِنَلَلُ	اِفْعِنَلَلُ	يَفْعِنَلَلُ	اِفْعِنَلَلُ
قَشِعْرَارُ	اِقْشَعْرَرُ	يَقْشَعْرُرُ	اِقْشَعْرَرُ	اِفْعِلَلَلُ	اِفْعِلَلُ	يَفْعِلَلُ	اِفْعِلَلُ

Булардан аввалгисид битта зоида ҳарф, кейингисид иккитадир.

26-машқ. Қуйидаги феълларнинг қайси бобдан эканини кўрсатинг.

دَحْرَجْتُ الْحَجَرَ فَتَدْحِرْجُ. زَعَزَعْتُ الشَّجْرَةَ فَتَزَعَزَعْتُ. اِحْرَنْجَمَ الْقَوْمُ فِي الشَّارِعِ. تَزَلَزَلَتِ الْأَرْضُ. صَرَصَرَ الْغُلَامُ. كَفَكَيْفَ دَمَعَكَ. لِمَاذَا اجْتَمَعْتُمْ هُنَا اِفْرَنْتِعُوا. رَأَيْتُ ذُبَابًا فِي الْعَايَةِ فَاقْشَعْرَرْتُ بَدَنِي خَوْفًا مِنْهُ. كُنْتُ مُشَوِّشًا مِنْذُ عِدَّةِ أَيَّامٍ فَلَمَّا تَلَقَّيْتُ مِنْهُ الْمَكْتُوبَ اِطْمَأَنَّ بَالِي. لِمَ بَعَثْتَ أَوْرَاقَكَ؟

27-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феълларни сулосий мужаррад, сулосий мазид, рубоъий мужаррад ва рубоъий мазидларга ажратиб ёзинг.

الْفَلَّاحُونَ يَشْتِغَلُونَ فِي الصَّيْفِ كَثِيرًا يَحْرَثُونَ الْأَرْضَ وَيَزْرَعُونَ وَيَحْشُونَ الْحَشِيشَ وَيَحْصِدُونَ الزَّرْعَ. اِكْفَهَرَ اللَّيْلُ. تُزَعِرُ الرِّيحُ الشَّجْرَةَ. اِحْلِقْ شَعْرَكَ. لَا تَتَبَخَّرْ أَيُّهَا الْعَنِي، فَإِنَّ الْمَالَ لَا يَدُومُ. اِسْتَعْفِرِ اللَّهَ. اِحْتِهِدْ فِي دُرُوسِكَ. اِسْوَدَّ وَجْهِي. سَافَرْتُ إِلَى مَوْسُو. تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ. اِعْشَوْشِبْتَ دَارُنَا. مُعَلِّمِي يَمْدَحُنِي كَثِيرًا وَيُسَمِّنِي بِالتَّلْمِيذِ الْمُحْتَهِدِ. لَا تَتَمَارِضْ أَيُّهَا الْكَسْلَانُ. اِنْكَشَفَتِ الْمَسْئَلَةُ. كَانَ الْعَرَبُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَتَفَاخَرُونَ بِالْأَلْقَابِ فِي سُوقِ عَكَاظَ. أَكْرَمَ أَبَاكَ وَأُمَّكَ. سَابَقْتُ مَحْمُودًا فَسَبَقْتُهُ. أَفْعِلِ الْبَابَ. التَّلْمِيذُ الْمُؤَدَّبُ لَا يُلَوِّثُ لِبَاسَهُ أَبَدًا.

28-машқ. Қуйидаги вазнларни тўғрисидаги мавзунларга мувофиқ қилиб тузатинг.

Масалан تَمَارَضَ نИНГ вазни تَفَاعَلَ дир.

وزن	موزون	وزن	موزون
أَفْعَلَ	كَتَبَ	اِفْتَعَلَ	تَمَارَضَ
فَاعَلَ	اِكْفَهَرَ	اِسْتَفْعَلَ	نَزَلَ
فَعِلَ	تَزَلَزَلَ	تَفَاعَلَ	اِحْدَوَدَبَ
اِنْفَعَلَ	تَعَلَّمَ	اِفْتَعَلَ	اِنْتَطَلَقَ
اِفْعَلَ	حَسَنَ	اِفْعَوَلَ	اُخْرَجَ

لازم و متعدي

Лозим ва мутаъаддий

Феъл замонга далолат қилиб, устига бир иш ёки бир ҳолнинг бўлишини билдирган калима, деган эдик. Шундай бўлгач, ҳар бир феълнинг бир ишловчиси бўлиши керак. Масалан, خَرَجَ.

Бу феълнинг албатта бир чиқувчиси бор. Ўша чиқувчи Муҳаммад ёки Маҳмуд ё бошқалар бўлиши мумкин. Демак, феълни ишловчи ва феъл сабабидан воқеъ бўлган нарсага фоил деб, аталади.

Қайсидир феълларда ишловчиси ҳамда ишланмиши ҳам бор. Масалан, فَطَعَ ни олиб кўрайлик. Бунинг бир кесувчиси бўлгани каби кесилган нарсаси ҳам бор. Ўша кесилган нарса нон, гўшт, тарвуз ва бошқа нарсалар бўлиши мумкин. Шунингдек, جَالَسَ десак, бунда суҳбат қилувчи бўлгани каби суҳбат қилинган кишиси ҳам бордир.

Агар феълнинг маъноси фоили билан тамом ва тўла бўлса, ўша феълга «лозим» (ўтимсиз), дейилади.

خَرَجَ، قَامَ، جَلَسَ

Мана бу феълларда خَرَجَ مُحَمَّدٌ، قَامَ التَّلْمِيذُ، جَلَسَ الْمُعَلِّمُ дейиш билан маъно мукамал бўлади.

Агар феълнинг маъноси фоил билангина тамом бўлмаса, унга бир мафъул керак бўлса, ўша феълни «мутаъаддий» (ўтимли) феъл, дейилади. جَالَسَ، فَطَعَ каби.

Мана бу феълларда جَالَسَ الْمُعَلِّمُ، فَطَعَ مُحَمَّدٌ дейиш билан маъно тамом бўлмайди, балки

جَالَسَ الْمُعَلِّمُ النَّاطِرَ، فَطَعَ مُحَمَّدٌ الْبَطِيخَ، деб бирор мафъул орттиришга ҳожат тушади.

Танбех: فَعْلٌ يَفْعُلُ، أَفْعَلُّ، أَفْعَلُّ، أَفْعَلُّ бобидан бўлган феъллар ҳамма вақт лозим бўлади.

Танбех: فَاعِلٌ، اسْتَفْعَلَ бобидан бўлган феъллар ҳамма вақт мутаъаддий бўлади.

Шунингдек, лозим феълнинг олдига ҳамза келтириб أَفْعَلَ бобига кўчирилса ёки иккинчи ҳарфи ташдидли қилиниб فَعَّلَ бобига кўчирилса, мутаъаддийга айланиб кетади.

29-машқ. Қуйидаги феъллардан лозимнинг остига бир чизик, мутаъаддийнинг остига икки чизик чизинг.

أَكْرَمَ، انْكَسَرَ، قَاتَلَ، قَعَدَ، أَقْعَدَ، نَامَ، نَوَّمَ، فَرِحَ، كَسَرَ، فَرِحَ، اسْتَخْرَجَ، قَرَأَ، سَأَلَ، ذَهَبَ، أَذْهَبَ، إِقْشَعَرَ، تَدَخَّرَجَ، بَعَثَرَ، تَبَعَثَرَ، حَسَنَ، حَزَنَ، أَحْزَنَ، شَرَّفَ، أَخْرَجَ، حَسَّنَ، إِفْعَنَسَسَ، زَعَزَعَ، تَسَلَّسَلَ، عَلِمَ، أَحْلَسَ، قَالَ، فَهِمَ، فَهِمَ، جَالَسَ.

30-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феълларни лозим ва мутаъаддийга ажратинг.

كُلِّي طَبِيخَكَ. اسْتَغْفِرِ اللَّهَ. نَظَّفَ لِبَاسَهُ. حَرَجْتُ أَرِيْدُ مِصْرَ. طَلَعَتِ الشَّمْسُ. اقْرَأْ دَرَسَكَ. لَا تَتَّجَاهَلْ أَيُّهَا الرَّجُلُ.
يَتَضَاحِكُونَ مِنْ كَلَامِكَ. بَاعَ التَّاجِرُ مَتَاعَهُ. سَافَرْنَا إِلَى بُحَارَى. لَبِستُ فَلَنْسُوْتِي. سَابَقْتُ كَرِيْمًا. أَنْظِرْ مِنَ الشُّبَّانِكِ. عَظَّمَ الْعُلَمَاءُ.
أَكْرَمَ أَبُوَيْكَ. أَرْسَلْتُ إِلَيْكَ الْمَكْتُوبَ. لِمَ تَقُومُ. أَقْعُدْ. صَعِدْتُ الْجَبَلَ. دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ. صَارَعْتُ مُحَمَّدًا. اسْتَخْرَجْتُ الْمَعْدِنَ.
مَلَلْتُكَ.

31-машқ. Ўттизта феъл келтиринг. Ўнтаси лозим ва йигирматаси мутабаддий бўлсин.

معلوم ومجهول

Маълум ва мажхул

Феълнинг фоили кўп вақт зикр этилса-да, баъзи вақт зикр этилмай қолади. Бунинг зикр этилмаслиги қайсидир вақт маълум бўлмаганлигидан ва яна қайсидир вақт бошқа сабаб бўлиши мумкин. Масалан, сенинг қаламинг ўғирланиб, ким ўғирлаганини билмасанг-да, «қалам ўғирланди», десанг, фалон киши қаламинини ўғирлади, деб бир кишини кўрсата олмасанг ёки ўғрилигини айтадиган бўлсанг, сенга зарар етадиган бўлса, «Қалам ўғирланди»дан бошқа сўзни айта олмайсан. Демак, фоил зикр этилиши ёки этилмаслиги жиҳатидан феъл икки турлидир:

1. Маълум (аниқ).
2. Мажхул (ноаниқ).

Маълум – фоили зикр этилган феълдир. كَسَرَ مَحْمُودٌ الْقَلَمَ каби. Мана бунда қаламни синдирган киши зикр этилган. Шунинг учун كَسَرَ маълум феълдир.

Мажхул – фоили зикр этилмаган феълдир. كُسِرَ الْقَلَمُ каби. Бунда қаламни синдирган киши зикр этилмаган. Шунинг учун كُسِرَ феъли мажхул феълдир. Мажхул феъли маълум феълдан ясалади. Мозийдан мажхул яшаш охириги ҳарфдан олдингисини касрали, ундан олдинги ҳамма ҳаракатли ҳарфларни заммали қилиш билан бўлади.

Масалан, كَتَبَ، فَهِمَ، فَهَمَ، عَلِمَ، أكرمَ، اِكْتَسَبَ، اسْتَخْرَجَ феълларининг мажхуллари كُتِبَ، فَهِمَ، فَهَمَ، عَلِمَ، اِكْتَسَبَ، اسْتَخْرَجَ дир.

Агар мозийнинг охириги ҳарфи олдидаги ҳарф алиф бўлса, ўша алиф «йо»га алиштирилади ҳамда унинг олдидаги ҳарфи касрали қилинади.

Масалан, اِخْتَارَ، اُخْتِيِرَ ларнинг мажхуллари اُخْتِيِرَ، اُخْتِيِرَ дир.

Агар мозийнинг охириги ҳарфи алиф бўлса у «йо»га алиштирилади.

Масалан، دَعَا، دُعِيَ ларнинг мажхуллари دُعِيَ، دُعِيَ дир.

Демак, бошқа алифлар вовга алмаштирилиши тушунилади.

Масалан، تَنَاسَى، تَنَاسَى ларнинг мажхуллари تَنَاسَى، تَنَاسَى дир.

Музореъдан мажхул яшаш учун охириги ҳарфидан олдинги ҳарфни фатҳали, музораъат ҳарфини заммали, бошқа ҳарфларни эса ўз ҳолича қолдириш билан бўлади.

5. **Феъли жаҳд** – ўтган замон инкор феъли.
6. **Феъли нафий** – фақат келаси замон инкор феъли.
7. **Феъли амр ҳозир** – буйруқ феъли.
8. **Феъли амр ғоиб** – ломлик буйруқ феъли.
9. **Феъли наҳий** – буйруқ феълининг инкори.
10. **Исми замон ва макон** – иш бажариладиган вақт ва жой.
11. **Исми олат** – иш бажарувчи қурол ва ускуна.
12. **Исми тафзил** – ортиқроқ иш бажарувчи.

ضَرَبَ – масдаридан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1. ضَرَبَ – урди у бир эркак киши, ўтган замонда.
2. يَضْرِبُ – уради у бир эркак киши, келаси замонда.
3. ضَارِبٌ – урувчи бир эркак киши.
4. مَضْرُوبٌ – урилган бир эркак киши.
5. لَمْ يَضْرِبْ – урмади у бир эркак киши, ўтган замонда.
6. لَا يَضْرِبُ – урмайди у бир эркак киши, келаси замонда.
7. اِضْرِبْ – (амр ҳозир) ур сен бир эркак киши.
8. لِيَضْرِبْ – (амр ғоиб) урсин у бир эркак киши.
9. لَا تَضْرِبْ – урма сен бир эркак киши.
10. مَضْرِبٌ – уриладиган вақт ва макон.
11. مِضْرَابٌ – урувчи қурол.
12. أَضْرَبُ – урувчироқ бир киши.

Феъл ва фойил

Феъл – иш ва ҳаракатни англатиб замонга далолат қилган нарсадир.

Феъл икки қисмга бўлинади, деб юқорида ўтдик. Улар:

1. Мутаъаддий (ўтимли)
2. Лозим (ўтимсиз).

Айрим феъллар кимни? нимани? сўроқларига жавоб бўладиган калимага муҳтож бўлади. Буларга **«мутаъаддий феъллар»**, дейилади.

Масалан: ضَرَبَ زَيْدٌ بَكْرًا – Зайд Бакрни урди, дейилса, Зайд кимни урди? деган савол туғилади. Демак ضَرَبَ – мутаъаддий феъл экан.

Яна баъзи бир феъллар борки, улар кимни? нимани? сўроқларига жавоб бўладиган калимадан ҳожатсиз бўлади. Буларга **«лозим феъллар»**, дейилади.

Масалан: جَلَسَ زَيْدٌ – Зайд ўтирди дейилса, Зайд кимни ўтирди? ёки Зайд нимани ўтирди? деган саволларга эҳтиёж туғилмайди. Демак جَلَسَ – лозим феъли экан.

Ҳар бир феълнинг фоъили, яъни бажарувчиси бўлади. Фоъилсиз феъл бўлмайди. Агар феълнинг фоъили ёлғиз бир киши бўлса, арабчада «**воҳид**» ёки «**муфрад**», дейилади. Агар икки киши бўлса, «**тасния**», дейилади. Агар икки кишидан кўп бўлса, «**жамъ**», дейилади. Бу фоиълларнинг ҳар бири ё мутакаллим бўлади, ё мухотаб ёки ғоиб бўлади.

Мутакаллим – сўз сўзловчидир. (1– шахс):

Мухотаб – сўз унга нисбатан сўзланувчидир. (2– шахс):

Ғоиб –сўз ундан яъни, гапирилаётган маконда йўқ киши хусусида сўзланувчидир. (3 – шахс).

Буларнинг ҳар бири музаккар (эркак) ёки муаннас (аёл) жинси учун ишлатилади.

Мозий феъли

Мозий феълнинг маълуми 14 сийғада келади:

бта ғоиб (3 – шахс); бта мухотаб (2 – шахс); ва 2та мутакаллим (1 – шахс).

бта ғоиб сийғасининг 3таси музаккар (эркак жинси) сийғаси учун ва 3таси муаннас (аёл жинси) сийғаси учундир. бта мухотаб сийғасининг ҳам 3таси музаккар сийғаси ва 3таси муаннас сийғаси учундир. Мутакаллимнинг 2та сийғаси эса, ҳам музаккар ҳам муаннас сийғаси учундир. Ғоиб ва мухотаб сийғаларида музаккар сийғаси учун ҳам, муаннас сийғаси учун ҳам бирлик, иккилик ва кўплик бўлади. Мутакаллим учун эса фақат бирлик ёки кўплик бордир. Яъни бир киши: «Мен ва биродарим иккимиз, деса ҳам иккилик сийғаси бўлмасдан кўплик сийғаси ишлатилади.

Мозий феълнинг маълуми қуйидагича сарфланади:

ضَرَبَ	урди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
ضَرَبَا	урди у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
ضَرَبُوا	урдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
ضَرَبَتْ	урди у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоибта сийғаси)
ضَرَبَتَا	урди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
ضَرَبْنَ	урдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
ضَرَبْتِ	урдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн

ضَرَبْتُمْ	сийғаси) урдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
ضَرَبْتِ	урдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатин сийғаси)
ضَرَبْتُنَّ	урдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
ضَرَبْتُ	урдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضَرَبْنَا	урдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Мозий феълени мажхул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни касралаи ва у ҳарфдан олдинги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилинади. Масалан: ضَرَبَ –маълум феъл эди. Бу феълнинг охириги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган (ر) –касралаи қилинади – ضَرِبَ бўлади. Сўнгра (و) ҳарфидан олдинги ҳаракатли бўлган ҳарф (ض) заммали қилинади – ضُرِبَ бўлади.

Мозий феълнинг мажхули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

ضُرِبَ	урилди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғойб сийғаси)
ضُرِبَا	урилди у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғойбайн сийғаси)
ضُرِبُوا	урилдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғойбийн сийғаси)
ضُرِبَتْ	урилди у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғойба сийғаси)
ضُرِبَتَا	урилди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғойбатайн сийғаси)
ضُرِبْنَ	урилдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғойбат сийғаси)
ضُرِبْتُ	урилдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضُرِبْنَا	урилдингиз сиз икки эркак киши, ўтган

	замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
ضُرَيْتُمْ	урилдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
ضُرَيْتَ	урилдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضُرَيْتُمَا	урилдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
ضُرَيْتُمْ	урилдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
ضُرَيْتُ	урилдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضُرَيْتُنَا	урилдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Музорей феъли

Музорей феълининг маълуми ҳам 14 сийғада келади. Музорей феълининг аввалида қўшилиб келадиган ҳарфларга «**музориъат ҳарфлари**», дейилади.

Музориъат ҳарфлари 4та: ا، ت، ي، ن

Музорей феълининг маълуми қуйдагича сарфланади:

يَضْرِبُ	уради у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	уради у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урадилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
تَضْرِبُ	уради у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уради у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يَضْرِبْنَ	урадилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبُ	урасан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн

تَضْرِبُونَ	сийғаси) урасизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
تَضْرِبِينَ	урасан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
تَضْرِبِينَ	урасизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرِبُ	ураман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نَضْرِبُ	урамиз биз кўп эркаклар, ёки кўп аёллар келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Музореъ феълнинг мажҳули

Музореъ феълни мажҳул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни фатҳали ва музориъат ҳарфини заммали қилинади.

Масалан: يَضْرِبُ – маълум феъл эди. Бу феълнинг охирги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган (و) фатҳали қилинади – يَضْرِبُ бўлади. Сўнгра музориъат ҳарфи заммали қилинади – يُضْرِبُ бўлади. Музореъ феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

يُضْرِبُ	урилади у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يُضْرِبَانِ	урилади у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يُضْرِبُونَ	уриладилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
تُضْرِبُ	урилади у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
تُضْرِبَانِ	урилади у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يُضْرِبِينَ	уриладилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
تُضْرِبُ	уриласан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)

تَضَرَّبَانِ	уриласиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
تَضَرَّبُونَ	уриласизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
تَضَرَّبِينَ	уриласан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضَرَّبَانِ	уриласиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
تَضَرَّبِينَ	уриласизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرَبُ	уриламан мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نَضْرَبُ	уриламиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Исми фoъил

Исми фoъил сулосий мужаррад бoблариди доимо فَاعِلٌ вазнида келади.

Масалан: ضَارِبٌ каби.

Исми фoъил бта сийғада келади: Эта музаккар ва Эта муаннас.

Исми фoъил куйидагича сарфланади:

ضَارِبٌ	урувчи бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
ضَارِبَانِ	урувчи икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
ضَارِبُونَ	урувчи кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
ضَارِبَةٌ	урувчи бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
ضَارِبَتَانِ	урувчи икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
ضَارِبَاتٌ	урувчи кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннасинг жамъ сийғаси яна فَوَاعِلٌ вазнида ҳам келади.

Масалан: ضَوَارِبٌ – урувчи кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми фoъил сулосий мужаррад бoбларидан бoшқa бoбларда ўшa бoбларнинг музoреъ феълининг маълуми вaзнида кeлади. Музoриъaт хaрфининг ўрнига зaммали мийм (ـم) кeлтириб, oхиридан oлдинги хaрф кaсрaли қилинади. Мaсaлaн:

أَكْرَمٌ - يُكْرِمُ - مُكْرِمٌ (хурмaт қилувчи)

فَرَّحَ - يُفَرِّحُ - مُفَرِّحٌ (хурсaнд қилувчи)

دَخَرَ - يُدْخِرُ - مُدْخِرٌ (юмaлaтувчи)

تَدَحَّرَجَ - يَتَدَحَّرَجُ - مُتَدَحَّرَجٌ (думaловчи)

Сифaти мушaббaхa

Лoзим феълларининг бaъзисидан исми фoъил ўрнига сифaти мушaббaхa иштиқoқ қилинади. Сифaти мушaббaхaнинг маъноси хaм исми фoъил маъносигa ўхшaйди. Лекин исми фoъилда мaсдaр фoъилдан сoдир бўлади. Мaсaлaн: ضَارَبٌ дейилади, ضَرْبٌ сoдир бўлади.

Сифaти мушaббaхaда эсa мaсдaр фoъилга сoбит бўлиб, фoъилдан сoдир бўлмайди. Мaсaлaн: حَسَنٌ кaбики حُسْنٌ сoдир бўлмайди.

Сифaти мушaббaхaнинг вaзнлари кўпдир. Бу вaзнларнинг мaшхурлари 18 тa:

Вaзни	Мисoли	Маъноси
فَعْلٌ	صَعَبٌ	oғир
فِعْلٌ	صِفْرٌ	бўш
فُعْلٌ	حُرٌّ	oзoд
فَعْلٌ	حَسَنٌ	чиройли
فَعِيلٌ	فَطِينٌ	зийрaк
فُعْلٌ	جُنُبٌ	жунуб (ғуслсиз)
فَعْلَى	عَطَشَى	чaнқoқ aёл
فُعْلَى	حُبْلَى	Ҳoмилaдoр
فَعْلَاءٌ	وَجَنَاءٌ	кучли туя
فَعْلَانٌ	عَطَشَانٌ	чaнқoқ киши
فُعْلَانٌ	عُرْيَانٌ	Ялaнғoч
فَعْلَالٌ	رَصْرَاصٌ	Мaхкaм
فَعَالٌ	جَبَانٌ	Қўрқoқ
فُعَالٌ	شُجَاعٌ	бoтир, бaҳoдир
فَعِيلٌ	كَرِيمٌ	хурмaтли, сaҳий
فَعِيلٌ	صَيِّهْدٌ	чўл

فَعِيلٌ	طَيِّبٌ	яхши
أَفْعَلٌ	أَدْوَدٌ	ҳаракатчан

Исми мафъул

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларида доимо مَفْعُولٌ вазнида келади.
Масалан: مَضْرُوبٌ каби.

Исми мафъул ҳам бта сийғада келади: 3та музаккар ва 3та муаннас.

Исми мафъул қуйидагича сарфланади:

مَضْرُوبٌ	урилган бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَانِ	урилган икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبُونَ	урилган кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَةٌ	урилган бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَتَانِ	урилган икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَاتٌ	урилган кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннасинг жамъ сийғаси яна مَفَاعِلٌ вазнида ҳам келади.

Масалан: مَضَارِبٌ – урилган кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг музореъ феълининг мажҳули вазнида келади. Музориъат ҳарфининг ўрнига заммалик мийм (م) келтирилиб, охиридан олдинги ҳарф фатхали қилинади. Масалан:

مُكْرِمٌ	–	يُكْرِمُ	–	أَكْرَمَ	(ҳурмат қилинган)
مُفْرَحٌ	–	يُفْرِحُ	–	فَرَحَ	(хурсанд қилинган)
مُدْحَرَجٌ	–	يُدْحَرِجُ	–	دَحَرَجَ	(юмалатилган)
مُتَدَحْرَجٌ	–	يَتَدَحْرَجُ	–	تَدَحْرَجَ	(думалаган)

Жаҳд феъли

Жаҳд феълини яшаш учун музореъ феълининг аввалига لَمْ келтирилади.
Масалан: لَمْ يَضْرِبْ каби. Бу لَمْ охири саҳиҳ бўлган феълларда воҳидларининг

охирдаги ҳаракатни (لَمْ يَضْرِبْ → يَضْرِبُ), тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (لَمْ يَضْرِبَا → يَضْرِبَانِ), (لَمْ يَضْرِبُوا → يَضْرِبُونَ), туширади.

Охири ҳарфи иллат бўлган феълларда воҳидларидан ҳарфи иллатни (يَرْمِي → لَمْ يَرْمِ) тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (يَرْمِيَانِ → لَمْ يَرْمِ), (لَمْ يَرْمُوا → يَرْمُونَ) туширади.

Аммо муаннасининг икки жамъ сийғасининг охиридаги (ن)лар кўплик аломати бўлгани учун у нунлар ҳеч қачон тушмайди.

Яна لَمْ музореъ феълининг маъносини мозийга кўчириб, инкор қилади.

жаҳд феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لَمْ يَضْرِبْ	урмади у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَمْ يَضْرِبَا	урмади у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَمْ يَضْرِبُوا	урмадилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَمْ تَضْرِبْ	урмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَمْ تَضْرِبَا	урмади у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَمْ يَضْرِبْنَ	урмадилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لَمْ تَضْرِبْ	урмадинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَمْ تَضْرِبَا	урмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَمْ تَضْرِبُوا	урмадингизлар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَمْ تَضْرِبِي	урмадинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَمْ تَضْرِبَا	урмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لَمْ تَضْرِبْنَ	урмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَمْ أَضْرِبْ	урмадим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам

муаннас, мутакаллим сийғаси)
 لم يُضْرَبْ урмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар,
 ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам
 муаннас, мутакаллим сийғаси)

Жаҳд феълининг мажхули

Жаҳд феълининг мажхули ҳам 14 сийғада келади:

لم يُضْرَبْ урилмади у бир эркак киши, ўтган замонда
 (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)

لم يُضْرَبَا урилмади у икки эркак киши, ўтган замонда
 (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)

لم يُضْرَبُوا урилмадилар улар кўп эркаклар, ўтган
 замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)

لم تُضْرَبْ урилмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида,
 муаннас, ғоибатайн сийғаси)

لم تُضْرَبَا урилмади у икки аёл, ўтган замонда
 (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)

لم يُضْرَبْنَ урилмадилар улар кўп аёллар, ўтган
 замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)

لم تُضْرَبْ урилмадинг сен бир эркак киши, ўтган
 замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)

لم تُضْرَبَا урилмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган
 замонда (тасния, музаккар, мухотабайн
 сийғаси)

لم يُضْرَبُوا урилмадингизлар сизлар кўп эркаклар,
 ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн
 сийғаси)

لم تُضْرَبِي урилмадинг сен бир аёл, ўтган замонда
 (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)

لم تُضْرَبَا урилмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда
 (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)

لم تُضْرَبْنَ урилмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган
 замонда (жамъ, муаннас, мухотабат
 сийғаси)

لم أُضْرَبْ урилмадим мен бир эркак ёки бир аёл,
 ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар
 ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

لم يُضْرَبْ урилмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар,
 ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам

муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феъли

Нафий феълини яшаш учун музореъ феълининг аввалига َ لَا келтирилади.
Масалан: لَا يَضْرِبُ каби.

Бу لَا музореъ феълининг маъносини истиқболга (келаси замонга) хослаб инкор этади.

Масалан: لَا يَضْرِبُ дейилса, урмайди у бир эркак киши, келаси замонда, деган маъно чиқади. Лекин урмайпти у бир эркак киши, ҳозирги замонда, деган маъно чикмайди.

Нафий феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لَا يَضْرِبُ	урмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَا يَضْرِبَانِ	урмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَا يَضْرِبُونَ	урмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تَضْرِبُ	урмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا تَضْرِبَانِ	урмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا يَضْرِبْنَ	урмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا تَضْرِبُ	урмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تَضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تَضْرِبُونَ	урмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تَضْرِبْنَ	урмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تَضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لَا تَضْرِبْنَ	урмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)

لا أُضْرِبُ	урмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لا نَضْرِبُ	урмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феълнинг мажҳули

Нафий феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади:

لا يُضْرَبُ	урилмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғойб сийғаси)
لا يُضْرَبَانِ	урилмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғойбайн сийғаси)
لا يُضْرَبُونَ	урилмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғойбийн сийғаси)
لا تُضْرَبُ	урилмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғойба сийғаси)
لا تُضْرَبَانِ	урилмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғойбатайн сийғаси)
لا يُضْرَبْنَ	урилмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғойбат сийғаси)
لا تُضْرَبُ	урилмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لا تُضْرَبَانِ	урилмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لا تُضْرَبُونَ	урилмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لا تُضْرَبِينَ	урилмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لا تُضْرَبَانِ	урилмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لا تُضْرَبْنَ	урилмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لا أُضْرِبُ	урилмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида,

музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
 لا تُضْرَبُ урилмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Амр феъли ҳақида

Амр икки қисмдир: амр ҳозир (*мухотаб*) ва амр ғоиб (*ғоиб ва мутакаллим*).

Амри ҳозир

Амри ҳозир музореъ феълининг бта мухотаб сийғасидан икки амал бажарилади:

1. Музореъ феълининг охирига қаралади. Агар феълнинг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, сукунли қилинади. Масалан: $\text{تَضْرِبُ} \rightarrow \text{تَضْرِبْ}$ каби.

Агар феълнинг охири ҳарфи иллат бўлса, ҳарфи иллат туширилади. Масалан: $\text{تَرْمِي} \rightarrow \text{تَرْمِ}$ каби.

2. Музориъат ҳарфи бўлган (ت) ташлаб юборилади. Сўнгра унинг кейинидаги ҳарфга қаралади. Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлса, амр феъли шу ерда тугайди.

Масалан: تَيْبُ (сакрайсан) феълини олайлик. Аввал охирги ҳарфга қаралади, охири саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукунли қилинади: تَيْب . Кейин музориъат ҳарфи ташлаб юборилади. Унинг кейинидаги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун амр феъли тугайди.

$\text{تَيْب} \rightarrow \text{تَيْبُ} \rightarrow \text{تَيْب}$ (сакра).

Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлса, феълнинг ع ҳарфининг ҳаракатига қаралади. Агар феълнинг ع ҳарфининг ҳаракати касра ёки фатҳа бўлса, ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади.

Масалан: (تَضْرِبُ – تَفْعِلُ вазнида); (تَحْمَدُ – تَفْعُلُ вазнида).

$\text{تَضْرِبُ} \rightarrow \text{تَضْرِبْ} \rightarrow \text{ضْرِبْ} \rightarrow \text{اِضْرِبْ}$ (ур);

$\text{تَحْمَدُ} \rightarrow \text{تَحْمَدْ} \rightarrow \text{حَمَدْ} \rightarrow \text{اِحْمَدْ}$ (мақта).

Агар феълнинг ع ҳарфининг ҳаракати замма бўлса, ясалаётган амр феълининг аввалига заммали ҳамза келтирилади.

Масалан: (تَكْتُبُ – تَفْعُلُ вазнида).

$\text{تَكْتُبُ} \rightarrow \text{تَكْتُبْ} \rightarrow \text{كْتُبْ} \rightarrow \text{اُكْتُبْ}$ (ёз).

Шу билан амр феъли тугайди. Аммо أَفْعَل бобида амр феълининг аввалига ҳар доим фатҳали ҳамза келтирилади.

(Масалан: أَكْرَمٌ ، أَيْمٌ)

ضَرَبَ феълидан амри ҳозир қуйидагича олинади:

تَضَرَّبُ –мухотаб сийғасининг охирига қаралади. ب саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукун қилинади: تَضَرَّبُ бўлади. Музориъат ҳарфи бўлган ت олиб ташланади: ضَرَبَ бўлади. Музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлгани учун феълнинг ع ҳарфи ҳаракатига қаралади. ع ҳарфи баробарида бўлган ر ҳарфи касрали бўлгани учун ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади: اِضْرَبُ бўлади.

Амри ҳозир қуйидагича сарфланади:

اِضْرَبْ	ур сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
اِضْرِبَا	уринг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
اِضْرِبُوا	уринглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
اِضْرِبِي	ур сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
اِضْرِبَا	уринг сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
اِضْرِبْنَ	уринглар сиз кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Амри ғоиб

Амри ғоиб феъли музореъ феълининг аввалига (ل) келтириш билан ясалади. Масалан: لِيَضْرِبْ каби.

Бу (ل) музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни туширади.

Масалан: لِيَضْرِبْ каби. Саҳиҳ феълда ҳам, ноқис феълда ҳам тасния ва жамъларининг охиридаги нунларни туширилади. Лекин муаннаснинг жамъ сийғасидаги (ن) кўплик аломати бўлгани учун ҳеч қачон тушмайди.

Агар амри ғоиб феълининг аввалига бирор– бир ҳаракатли ҳарф туташса, (ل) сукунли ўқилади. Масалан: فَلْيَضْرِبْ (бас урсин) каби.

Амри ғоиб феълининг маълуми 8 сийғада келади: бта ғоиб ва 2та мутакаллим. Амри ғоиб феъли қуйидагича сарфланади:

لِيَضْرِبْ	Урсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لِيَضْرِبَا	Урсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоиббайн сийғаси)

يَضْرِبُوا	Урсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
يَضْرِبُ	урсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا يَضْرِبُ	ураин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
يَضْرِبُ	урайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Амри ғоибнинг мажҳули

Амри ғоиб феълнинг мажҳули 14 сийғада келади. Истисно тарзида аввал мухотаб сийғаси сарфланади. Амри ғоиб феълнинг мажҳули куйидагича сарфланади:

يَضْرِبُ	урилгин сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урилингиз сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урилингизлар сизлар кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
يَضْرِبِي	урилгин сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урилингиз сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урилингизлар сизлар кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)
يَضْرِبُ	урилсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	Урилсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يَضْرِبُوا	Урилсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
يَضْرِبُ	урилсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урилсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урилсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)

لَأُضْرَبُ	урилайн мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لِنُضْرَبُ	урилайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феъли

Музореъ феълининг аввалига (لَا) келтириш билан наҳий феъли ясалади. Масалан: لَا تُضْرَبُ (урма) каби.

Наҳий ломи (لَا) киритилганида музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни (لَا تُضْرَبُ) каби сукун қилади. Агар охири иллат ҳарфи бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳарфи иллатни (لَا تُرْمُ) каби туширади.

Шунингдек, тасния ва жамъларидаги (ن)ларни ҳам туширади.

Лекин муаннасининг жамъларидаги (ن)ларни туширмайди. Наҳий феълининг маълуми 14 сийғади келади. Бу феълда ҳам истисно тарзида аввал мухотаб сийғаси, кейин ғоиб ва мутакаллим сийғалари сарфланади.

Наҳий феъли куйидагича сарфланади:

لَا تُضْرَبُ	урма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تُضْرَبَا	урманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تُضْرَبُوا	урманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تُضْرَبِي	урма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تُضْرَبَا	урманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لَا تُضْرَبْنَ	урманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يَضْرَبُ	урмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб)
لَا يَضْرَبَا	урмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَا يَضْرَبُوا	урмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تُضْرَبُ	урмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)

لَا تُضْرِبْنَا	урмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا يَضْرِبُنَّ	урмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا أُضْرِبُ	урмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا تُضْرِبُ	урмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феълининг мажҳули

Наҳий феълининг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

لَا تُضْرَبُ	урилма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تُضْرَبَا	урилманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تُضْرَبُوا	урилманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تُضْرَبِي	урилма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تُضْرَبَا	урилманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لَا تُضْرَبِينَ	урилманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يُضْرَبُ	урилмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَا يُضْرَبَا	урилмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَا يُضْرَبُوا	урилмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا يُضْرَبُ	урилмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
لَا تُضْرَبَا	урилмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا يُضْرَبِينَ	урилмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا أُضْرَبُ	урилмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا تُضْرَبُ	урилмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас,

мутакаллим сийғаси)

Исми замон ва исми макон

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг يُفْعَلُ бобида ва сулосий мужаррад бобларининг мисол феълларида феълнинг ع ҳарфи ҳаракати касрали бўлиб, مَفْعَلٌ вазнида келади.

Масалан:

مَضْرِبٌ (فَعْلٌ боби, саҳиҳ феъл) $\rightarrow$ يَضْرِبُ – ضَرَبَ ;

مَوْعِدٌ (فَعْلٌ боби, мисол феъл) $\rightarrow$ يَعِدُ – وَعَدَ ;

مَوْضِعٌ (فَعْلٌ боби, мисол феъл) $\rightarrow$ يَضَعُ – وَضَعَ .

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг يُفْعَلُ бобидан бошқа бобларда ва сулосий мужаррад бобларининг ноқис феълларида феълнинг ع ҳарфи ҳаракати фатҳали бўлиб, مَفْعَلٌ вазнида келади. Масалан:

مَنْصُرٌ (فَعْلٌ боби, саҳиҳ феъл) $\rightarrow$ نَصَرَ – يَنْصُرُ ;

مَرْمِيٌّ (فَعْلٌ боби, ноқис феъл) $\rightarrow$ يَرْمِي – رَمَى ;

مَكْنَسٌ (فَعْلٌ боби, саҳиҳ феъл) $\rightarrow$ كَنَسَ – يَكْنَسُ .

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг исми мафъуллари вазнида келади. Масалан:

مُكْرِمٌ (أَفْعَلٌ боби); $\rightarrow$ يُكْرِمُ – أَكْرَمَ ;

مُفْرِحٌ (فَعْلٌ боби); $\rightarrow$ يُفْرِحُ – فَرَّحَ ;

مُدْحَرَجٌ (فَعْلٌ боби); $\rightarrow$ يُدْحَرِجُ – دَحَرَجَ ;

مُتَدَحْرَجٌ (تَفَعَّلٌ боби). $\rightarrow$ يَتَدَحْرِجُ – تَدَحْرَجَ .

Исми замон ва исми макон уч сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرِبٌ	урадиган бир замон ёки бир макон (воҳид сийғаси)
مَضْرِبَانِ	урадиган икки замон ёки икки макон (тасния сийғаси)
مَضَارِبٌ	урадиган кўп замонлар ёки кўп маконлар (жамъ сийғаси)

Исми олат

Исми олат сулосий мужаррад бобларида уч вазнда келиши мумкин: 1. مِفْعَلٌ ;
2. مِفْعَالٌ ; 3. مِفْعَلَةٌ

مِسْطَرٌ – чизик чизувчи қурол, яъни чизғич; $\rightarrow$ يَسْطُرُ (чизик чизди) سَطَرَ ;

مِفْتَاْحٌ – очувчи қурол, яъни калит; $\rightarrow$ يَفْتَحُ (очди) فَتَحَ ;

مِكْنَسَةٌ – супурувчи қурол, яъни супурги. $\rightarrow$ يَكْنَسُ (супурди) كَنَسَ .

Исми олат сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган. Исми олат ҳам уч сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرَابٌ – урадиган бир қурол (воҳид сийғаси);

مَضْرَابَانِ – урадиган икки қурол (тасния сийғаси);

مَضَارِبٌ – урадиган кўп қуроллар (жамъ сийғаси).

"Эслатма: Агар исми олат مَفْعَلٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مَفَاعِلٌ вазнида бўлади. Агар مَفْعَالٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مَفَاعِلٌ вазнида бўлади.

Исми тафзил

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларида музаккар учун أَفْعَلٌ вазнида, муаннас учун فُعْلَى вазнида келади.

Масалан: أَضْرَبُ ва ضُرْبِي каби.

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган.

Исми тафзил 6 сийғада (3та музаккар ва 3та муаннас) келади ва қуйидагича сарфланади:

أَضْرَبُ	урувчиноқ бир эркак (воҳид, музаккар сийғаси)
أَضْرَبَانِ	урувчиноқ икки эркак (тасния, музаккар сийғаси)
أَضْرَابُونَ	урувчиноқ кўп эркаклар (жамъ, музаккар сийғаси)
ضُرْبِي	урувчиноқ бир аёл (воҳида, муаннас сийғаси)
ضُرْبِيَّانِ	урувчиноқ икки аёл (тасния, муаннас сийғаси)
ضُرْبِيَّاتٌ	урувчиноқ кўп аёллар (жамъ, муаннас сийғаси)

تصريف الأفعال وصيغته

Феълларнинг тасриф ва сийғаси

Бир калимани турли қолипларга солиш, масалан, قَطَعَ ни مَقْطُوعٌ, قَاطِعٌ, يَقْطَعُ, يَقْطَعُ ва бошқа қолипларга солишни «тасриф», деб аталади, деган эдик. Шунингдек, бир феълни, фоилни музаккар, муаннас, муфрад (бирлик), мусанно (иккилик), жамъ (кўплик), мутакаллим (сўзловчи, 1-шахс), мухотаб (хитоб қилинаётган, 2-шахс), ғоиб (ўша жойда йўқ киши, 3-шахс) бўлиши эътибори билан унинг ўзгариши «тасриф», деб аталади.

Турли қолипга солинган исм ва феъллар «сийға», деб номланади. Масалан, قَطَعَ мозий сийғаси, يَقَطَعُ музореъ сийғаси, اِقْطَعْ амр сийғаси, قَاطِعٌ исми фоил сийғаси, дейлади. Мозий ва музореълар фоилнинг музаккар, муаннас, муфрад, тасния, жамъ, мутакаллим, мухотаб ва ғоиб бўлиши эътибори билан 14 та кўринишда келади. Лекин амрда эса ғоиб ва мутакаллим мавжуд бўлмаганидан фақат 6 та кўринишда келади.

Ҳамзалик феълга мисол:

ماضي معلوم	ماضي مجهول	مضارع معلوم	مضارع مجهول	أمر
أَخَذَ	أَخَذَ	يَأْخُذُ	يَأْخُذُ	خُذْ
أَخَذَا	أَخَذَا	يَأْخُذَانِ	يَأْخُذَانِ	خُذَا
أَخَذُوا	أَخَذُوا	يَأْخُذُونَ	يَأْخُذُونَ	خُذُوا
أَخَذَتْ	أَخَذَتْ	تَأْخُذُ	تَأْخُذُ	خُذِي
أَخَذْتَا	أَخَذْتَا	تَأْخُذَانِ	تَأْخُذَانِ	خُذَا
أَخَذْنَ	أَخَذْنَ	يَأْخُذْنَ	يَأْخُذْنَ	خُذْنَ
أَخَذَتْ	أَخَذَتْ	تَأْخُذُ	تَأْخُذُ	
أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمَا	تَأْخُذَانِ	تَأْخُذَانِ	
أَخَذْتُمْ	أَخَذْتُمْ	تَأْخُذُونَ	تَأْخُذُونَ	
أَخَذَتْ	أَخَذَتْ	تَأْخُذِينَ	تَأْخُذِينَ	
أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمَا	تَأْخُذَانِ	تَأْخُذَانِ	
أَخَذْنِ	أَخَذْنِ	تَأْخُذْنَ	تَأْخُذْنَ	
أَخَذْتُ	أَخَذْتُ	أَخُذُ	أَخُذُ	
أَخَذْنَا	أَخَذْنَا	نَأْخُذُ	نَأْخُذُ	

Музоъаф:

ماضي معلوم	ماضي مجهول	مضارع معلوم	مضارع مجهول	أمر
فَرَ	فَرَ	يَفِرُّ	يَفِرُّ	
فَرَا	فَرَا	يَفِرَّانِ	يَفِرَّانِ	
فَرُوا	فَرُوا	يَفِرُّونَ	يَفِرُّونَ	
فَرَّتْ	فَرَّتْ	تَفِرُّ	تَفِرُّ	
فَرَّتَا	فَرَّتَا	تَفِرَّانِ	تَفِرَّانِ	
فَرَرْنَ	فَرَرْنَ	يَفِرْنَ	يَفِرْنَ	
-	-	-	-	-
فَرَرْتُ	فَرَرْتُ	تَفِرُّ	تَفِرُّ	فِرْ
فَرَرْتُمَا	فَرَرْتُمَا	تَفِرَّانِ	تَفِرَّانِ	فِرَا

فَرَرْتُمْ	فَرَرْتُمْ	تَفَرُّونَ	تَفَرُّونَ	فَرُّوا
فَرَرْتِ	فَرَرْتِ	تَفَرِّينَ	تَفَرِّينَ	فَرِّي
فَرَرْتُمَا	فَرَرْتُمَا	تَفَرَّانِ	تَفَرَّانِ	فَرَّا
فَرَرْتِنَّ	فَرَرْتِنَّ	تَفَرَّرْنَ	تَفَرَّرْنَ	إِفْرَرْنَ
–	–	–	–	–
فَرَرْتُ	فَرَرْتُ	أَفْرُ	أَفْرُ	–
فَرَرْنَا	فَرَرْنَا	نَفَرُّ	نَفَرُّ	–

Мисол вовий:

ماضي معلوم	ماضي مجهول	مضارع معلوم	مضارع مجهول	أمر
وَتَبَّ	وَتَبَّ	يَتَّبُ	يُوتَّبُ	–
وَتَبَّا	وَتَبَّا	يَتَّبَانِ	يُوتَّبَانِ	–
وَتَبُّوا	وَتَبُّوا	يَتَّبُونَ	يُوتَّبُونَ	–
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبُ	تُوتَّبُ	–
وَتَبَّتَا	وَتَبَّتَا	تَتَّبَانِ	تُوتَّبَانِ	–
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبِينَ	تُوتَّبِينَ	–
–	–	–	–	–
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبُ	تُوتَّبُ	تَبَّ
وَتَبَّتَا	وَتَبَّتَا	تَتَّبَانِ	تُوتَّبَانِ	تَبَّا
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبُونَ	تُوتَّبُونَ	تَبُّوا
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبِينَ	تُوتَّبِينَ	تَبِّي
وَتَبَّتَا	وَتَبَّتَا	تَتَّبَانِ	تُوتَّبَانِ	تَبَّا
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	تَتَّبِينَ	تُوتَّبِينَ	تَبِّنَ
–	–	–	–	–
وَتَبَّتْ	وَتَبَّتْ	أَتَّبُ	أُوتَّبُ	–

وَيَبِّئْنَا	وَيُبَيِّنَا	وَيُبَيِّنُ	وَيُبَيِّنُ
--------------	--------------	-------------	-------------

Мисол йойй:

ماضي معلوم	ماضي مجهول	مضارع معلوم	مضارع مجهول	أمر
يَسِرُّ	يُسِرُّ	يَسِرُّ	يُسِرُّ	يُسِرُّ
يَسِرَا	يُسِرَا	يَسِرَانِ	يُسِرَانِ	يُسِرَانِ
يَسِرُوا	يُسِرُوا	يَسِرُونَ	يُسِرُونَ	يُسِرُونَ
يَسِرَتْ	يُسِرَتْ	يَسِرْتُ	يُسِرْتُ	تُسِرْ
يَسِرَتَا	يُسِرَتَا	يَسِرْتَا	يُسِرْتَا	تُسِرَانِ
يَسِرْنَ	يُسِرْنَ	يَسِرْنَ	يُسِرْنَ	يُسِرْنَ
-	-	-	-	-
يَسِرَتْ	يُسِرَتْ	يَسِرْتُ	يُسِرْتُ	إِسِرْ
يَسِرْتُمَا	يُسِرْتُمَا	يَسِرْتَا	يُسِرْتُمَا	تُسِرَانِ
يَسِرْتُمْ	يُسِرْتُمْ	يَسِرُونَ	يُسِرْتُمْ	تُسِرُونَ
يَسِرْتِ	يُسِرْتِ	يَسِرِينَ	يُسِرْتِ	تُسِرِينَ
يَسِرْتُمَا	يُسِرْتُمَا	يَسِرَانِ	يُسِرْتُمَا	تُسِرَانِ
يَسِرْتُنَّ	يُسِرْتُنَّ	يَسِرْنَ	يُسِرْتُنَّ	تُسِرْنَ
-	-	-	-	-
يَسِرْتُ	يُسِرْتُ	أَسِرُّ	يُسِرْتُ	أُسِرْ
يَسِرْنَا	يُسِرْنَا	نَسِرُّ	يُسِرْنَا	نُسِرْ

Ажваф:

ماضي معلوم	ماضي مجهول	مضارع معلوم	مضارع مجهول	أمر
بَاعَ	بُيعَ	يَبِيعُ	يُبَاعُ	يُبَاعُ
بَاعَا	بُيعَا	يَبِيعَانِ	يُبَاعَانِ	يُبَاعَانِ
بَاعُوا	بُيعُوا	يَبِيعُونَ	يُبَاعُونَ	يُبَاعُونَ
بَاعَتْ	بُيعَتْ	يَبِيعْتُ	يُبَاعْتُ	تُبَاعْ
بَاعَتَا	بُيعَتَا	يَبِيعْتَا	يُبَاعَتَا	تُبَاعَانِ
بَاعَتْ	بُيعَتْ	يَبِيعْنَ	يُبَاعَتْ	تُبَاعْنَ
-	-	-	-	-
بَاعَتْ	بُيعَتْ	تَبِيعُ	بُيعَتْ	تُبَاعْ
بَاعَتُمَا	بُيعَتُمَا	تَبِيعَانِ	بُيعَتُمَا	تُبَاعَانِ

بِعُوا	تُبَاعُونَ	تَبِيعُونَ	بِعْتُمْ	بِعْتُمْ
بِيعِي	تُبَاعِينَ	تَبِيعِينَ	بِعْتِ	بِعْتِ
بِعَا	تُبَاعَانِ	تَبِيعَانِ	بِعْتُمَا	بِعْتُمَا
بِيعَنَّ	تُبِيعَنَّ	تَبِيعَنَّ	بِعْتُنَّ	بِعْتُنَّ
	–	–	–	–
	أُبَاعُ	أَبِيعُ	بِعْتُ	بِعْتُ
	تُبَاعُ	تَبِيعُ	بِعْنَا	بِعْنَا

Ноқис:

أمْر	مضارع مجهول	مضارع معلوم	ماضي مجهول	ماضي معلوم
	يُرْمَى	يُرْمِي	رُمِيَ	رَمَى
	يُرْمِيَانِ	يُرْمِيَانِ	رُمِيَا	رَمِيَا
	يُرْمُونَ	يُرْمُونَ	رُمُوا	رَمُوا
	تُرْمَى	تُرْمِي	رُمِيَتْ	رَمَتْ
	تُرْمِيَانِ	تُرْمِيَانِ	رُمِيَتَا	رَمَتَا
	يُرْمِينَ	يُرْمِينِ	رُمِينِ	رَمِينِ
	–	–	–	–
إِرْمِ	تُرْمَى	تُرْمِي	رُمِيَتْ	رَمِيَتْ
إِرْمِيَا	تُرْمِيَانِ	تُرْمِيَانِ	رُمِيَتُمَا	رَمِيَتُمَا
إِرْمُوا	تُرْمُونَ	تُرْمُونَ	رُمِيَتُمْ	رَمِيَتُمْ
إِرْمِي	تُرْمِينَ	تُرْمِينِ	رُمِيَتِ	رَمِيَتِ
إِرْمِيَا	تُرْمِيَانِ	تُرْمِيَانِ	رُمِيَتُمَا	رَمِيَتُمَا
إِرْمِينِ	تُرْمِينَ	تُرْمِينِ	رُمِيَتُنَّ	رَمِيَتُنَّ
	–	–	–	–
	أُرْمَى	أُرْمِي	رُمِيْتُ	رَمِيْتُ
	نُرْمَى	نُرْمِي	رُمِينَا	رَمِينَا

Лафиф:

أمْر	مضارع مجهول	مضارع معلوم	ماضي مجهول	ماضي معلوم
	يُرْوَى	يُرْوِي	رُويَ	رَوَى
	يُرْوِيَانِ	يُرْوِيَانِ	رُويَا	رَوِيَا
	يُرْوُونَ	يُرْوُونَ	رُوُوا	رَوُوا
	تُرْوَى	تُرْوِي	رُويَتْ	رَوَتْ
	تُرْوِيَانِ	تُرْوِيَانِ	رُويَتَا	رَوَتَا

	رَوَيْنَ	رُوِينَ	رُوِينَ	رُوِينَ
	-	-	-	-
ارُوِ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ
ارُوِيَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا
ارُوُوَا	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ
ارُوِي	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ
ارُوِيَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	رُوِيْتُمَا
ارُوِيْنَ	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ	رُوِيْتُمْ
	-	-	-	-
	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ	رُوِيَتْ
	رُوِيْنَا	رُوِيْنَا	رُوِيْنَا	رُوِيْنَا

Мултавий:

أمر	مضارع مجهول	مضارع معلوم	ماضي مجهول	ماضي معلوم
	يُوحَى	يُحَى	وُحِيَ	وَحِيَ
	يُوحِيَانِ	يُحِيَانِ	وُحِيََا	وَحِيََا
	يُوحُونَ	يُحُونَ	وُحُوا	وَحُوا
	تُوحَى	تُحَى	وُحِيَتْ	وَحِيَتْ
	تُوحِيَانِ	تُحِيَانِ	وُحِيْتَا	وَحِيْتَا
	تُوحِينَ	تُحِينَ	وُحِيْتُمْ	وَحِيْتُمْ
	-	-	-	-
ح	تُوحَى	تُحَى	وُحِيَتْ	وَحِيَتْ
حِيَا	تُوحِيَانِ	تُحِيَانِ	وُحِيْتَا	وَحِيْتَا
حُوا	تُوحُونَ	تُحُونَ	وُحِيْتُمْ	وَحِيْتُمْ
حِي	تُوحِينَ	تُحِينَ	وُحِيْتُمْ	وَحِيْتُمْ
حِيَا	تُوحِيَانِ	تُحِيَانِ	وُحِيْتُمَا	وَحِيْتُمَا
حِينَ	تُوحِينَ	تُحِينَ	وُحِيْتُمْ	وَحِيْتُمْ
	-	-	-	-
	أُوحَى	أُحَى	وُحِيْتُ	وَحِيْتُ
	نُوحَى	نُحَى	وُحِيْنَا	وَحِيْنَا

بَحْثُ الْإِسْمِ
Исм баҳси

جامد ومشتقة

Жомид ва муштаққа

Исми жомид – иккинчи бир калимадан олинмаган исмдир, деб юқорида ўтдик:

عِلْمٌ، رَجُلٌ، كَابِي.

Исми жомид аслида икки турлидир:

1. Исми зот; 2. Исми маъно.

Исми зот, деб бир нарсанинг зотини билдирган исмга айтилади. إِنْسَانٌ، نَوْرٌ.
каби.

Исми маъно, деб бир маънони билдирган исмга айтилади. شَجَاعَةٌ، فَهْمٌ، كَابِي.

Исми муштаққа, деб иккинчи бир калимадан олинган исмдир. عَالِمٌ، مَكْتُوبٌ.
каби. Булардан аввалгиси عِلْمٌ калимасидан, иккинчиси كِتَابَةٌ калимасидан олинган.

Муштақ исмлар қуйидагилардир.

1. Исми фоил. 2. Исми мафъул. 3. Исми замон ва макон 4. Исми олат. 5. Исми тафзил.

41-машқ. Қуйидаги исми жомидларнинг остига бир чизиқ, муштаққаларни остига икки чизиқ чизинг.

مُتَعَلِّمٌ، طَوِيلٌ، فَرَسٌ، دَجَاجَةٌ، جَاهِلٌ، قَصِيرٌ، قَطْعٌ، حِمَارٌ، أَسَدٌ، كُرْسِيٌّ، مَدْرَسَةٌ، مَكْتُوبٌ، عِلْمٌ، رُؤْيَةٌ، شُجَاعٌ، حَبَانٌ،
مَشِيٌّ، دِيكٌ، مُعَلِّمٌ، جَائِعٌ، قَرْيَةٌ، بَحِيلٌ، كَبِيرٌ، صَغِيرٌ، مَشْطٌ، تَنْظِيفٌ، حَجَرٌ، شَجَرٌ، قَدْرٌ، تَاجِرٌ، صُوفٌ، دُكَّانٌ، يَوْمٌ، شَمْسٌ،
مَرِيضٌ، سُؤَالٌ، فِضَّةٌ، ذَهَبٌ، صَدِيقٌ.

مَصْدَرٌ
Масдар

Масдар – бирор замонга далолат қилмасдан бир иш ёки бир ҳолатни билдирган калимадир. نَدَامَةٌ، كِتَابَةٌ، كَابِي.

Мана буларнинг аввалгиси ёзиш ишини, иккинчиси надомат қилгани ҳолатини билдиради. Фақат бу калимлар ёзиш ва надомат қилинган нарса қачон содир этилганини, яъни замонини англамайди. Барча муштаққотларнинг асли масдардир.

Масдар икки турлидир:

1. Масдар мимий.

2. Масдари ғойри мимий.

Масдари мимий – сулосий мужаррад феъллардан **مَفْعَلٌ، مَفْعِلٌ** вазнларида келади. Булардан **مَفْعِلٌ** вазни мисол бўлиб, «лом»и ҳарф иллат бўлмаган ва музореъда «фо»си тушиб қоладиган феъллар учундир. **مَوْضِعٌ، مَوْعِدٌ** каби.

مَفْعِلٌ вазни бошқалари учундир.

Сулосий мужаррадан бошқаларда исми мафъул вазнида келади. **مُتَقَدِّمٌ، مُكْرَمٌ** каби.

Масдари ғойри мимий – сулосий мужаррадлардан жуда кўп вазнларда келиб, бир қоида остига кирмайди.

Масалан, бир бобдан бўлган турли феълларнинг масдарлари турлича бўлади.

كَتَبَ، يَكْتُبُ، كِتَابَةٌ. نَصَرَ، يَنْصُرُ، نَصْرٌ. دَخَلَ، يَدْخُلُ، دُخُولٌ. نَظَرَ، يَنْظُرُ، نَظْرٌ. شَكَرَ، يَشْكُرُ، شُكْرٌ.

Мана бу феълларнинг барчаси **يَفْعَلُ - فَعَلٌ** бобидан бўлишига қарамасдан, масдарлари турлича вазнда келмоқда. Шунингдек, **يَفْعَلُ - فَعِلٌ** бобини олиб қарасак ҳам, уларнинг масдарлари турлича келганини кўрамиз.

فَهُمْ يَفْهَمُ فَهْمٌ. شَرِبَ يَشْرَبُ شُرْبٌ. حَفِظَ يَحْفَظُ حِفْظٌ. رَكِبَ يَرْكَبُ رُكُوبٌ. سَمِعَ يَسْمَعُ سَمَاعٌ. كَبِرَ يَكْبُرُ كِبْرٌ.

Мана бунда бир хил бобдан бўлган феълларнинг масдарлари турли вазнда келган.

Сулосий мужаррадлардан бошқа ҳар бобнинг ўзини махсус масдарлари бордир.

Масалан, **اسْتَفْعَلَ** нинг масдари **إِفْعَالٌ** ва **اسْتَفْعَلَ** ники **اسْتَفْعَالٌ** дир.

Танбеҳ-1: масдари ғойри мимий ҳеч бир қайдсиз масдар, деб юритилади.

Танбеҳ-2: бу икки масдардан ташқари «масдари синоъий», деб номланган яна бир масдар бордир. Бу масдар калиманинг охирида ташдидли «يا» билан бир «ة» зиёда қилиниши орқали ҳосил бўлади. **حَجْرِيَّةٌ، إِنْسَانِيَّةٌ** каби.

42-машқ. Ушбу феълларнинг масдарларини топинг.

أَخْرَجَ. عَلَّمَ. قَرَأَ. كَتَبَ. ضَحِكَ. تَكَبَّرَ. مَنَى وَضَعَ. جَاءَ. طَبَخَ. سَابَقَ. اشْتَرَى. احْتَرَمَ. قَالَ. سَمِعَ. كَسَسَ. يَرَى. نَشَرَ. انْكَسَرَ. اجْتَمَعَ. احْمَرَ. سَقَطَ. ارتاح. يتوضأ. يتشارك. يغسل. احشوشن. استنشق. يكذب. يتوجه. نظف. ابيض. اجلوز. يمسح.

43-машқ. Қуйидаги масдарларнинг феълларини топинг.

اعطاء. ظن. ذم. تسمية. وزن. تعظيم. نزل. انطلاق. تقديم. نزع. اسراج. احسان. اطاعة. استيلاء. اصغيرار. افسحعرا. اصغيرار. بري. رمي. خروج. فهم. انشراح. اخضيرار.

اسم الفاعل

Исми фоил

Исми фоил – бир ишни ишловчини ёки бир иш билан сифатланувчини кўрсатган исмдир. ذَاهِبٌ، قَاطِعٌ каби.

Мана булардан аввалгиси кесиш билан шуғулланувчини, иккинчиси кетиш иши билан сифатланувчини билдиради.

Исми фоил сулосий мужаррадда فَاعِلٌ вазнида келади.

عَالِمٌ، كَاتِبٌ، عَالِمٌ каби.

Сулосий мужарраддан бошқаларда эса, музореъ маълумини ҳарф музораъатини заммали мимга алиштириш ва охириги ҳарфнинг олдидаги ҳарфини касралади қилиш билан ясалади.

Масалан: مُكْرِمٌ، مُعَلِّمٌ، مُسَافِرٌ، مُتَعَلِّمٌ، مُسْتَعْفِرٌ، фeълларида يُكْرِمُ، يُعَلِّمُ، يُسَافِرُ، يَتَعَلَّمُ، يَسْتَعْفِرُ، يَتَدَخَّرُ бўлиб келади.

44 - машқ. Қуйидаги масдарлардан исми фоил ясанг.

شُكْرٌ. خُرُوجٌ. إِحْسَانٌ. تَعْظِيمٌ. فَهْمٌ. مُجَالَسَةٌ. تَعْلِيمٌ. إِجْتِهَادٌ. كِتَابَةٌ. قِرَاءَةٌ. دُخُولٌ. إِسْلَامٌ. بُكَاءٌ. تَرْجَمَةٌ. مُشَاوَرَةٌ. اِنْكِسَارٌ. تَكْبِيرٌ. تَوَاضُعٌ. اِسْتِشْهَادٌ. صُعُودٌ. نُزُولٌ.

45-машқ. Қуйидаги исми фоилларни қандай масдардан олинганини ҳамда фeълларини кўрсатинг.

جَاهِلٌ. قَارِئٌ. قَاعِدٌ. أَكَلٌ. لَاعِبٌ. مُنَاطِرٌ. مُطِيعٌ. بَاكٌ. (بَاكِيٌ). مَاشٍ. مُتَعَلِّمٌ. رَأَى. مُقْفَلٌ. مُتَوَصِّعٌ. مُنَشَّفٌ. قَائِلٌ. (قَائِلٌ). بَائِعٌ. (بَائِعٌ). صَائِمٌ. مُسْتَنْتَجٌ. مُغْرُورٌ. مُزْلَزَلٌ. عَالٍ. مُتَعَشٌّ.

46-машқ. Қуйидаги масдарлардан исми фоил ясанг.

اِنْزَالٌ. قَطْعٌ. كِتَابَةٌ. تَكْرِيْمٌ. اِعْلَامٌ. مُنَاطِرَةٌ. اِكْتِسَابٌ. دَحْرَجَةٌ. اِسْرَاجٌ. سَمَاعٌ. وَضْعٌ.

اسم المفعول

Исми мафъул

Исми мафъул – иш унинг устига тушган нарсани кўрсатган исмдир.

مَأْخُودٌ، مَقْطُوعٌ каби. Булардан аввалгиси кесиш иши унга тушган нарсани, иккинчиси олиш иши унга тушган нарсани кўрсатади.

Исми мафъул сулосий мужаррадда مَفْعُولٌ вазнида келади. مَأْخُودٌ، مَقْطُوعٌ каби.

Сулосий мужарраддан бошқаларда эса музореъ мажхулининг ҳарф музораъатини заммали мимга алиштириш билан ясалади. مُكْرِمٌ، مُعَلِّمٌ، مُقَابِلٌ، مُدَحَّرَجٌ، مُسْتَخْرَجٌ каби.

47-машқ. Ушбу исми мафъулларни масдар ва фeълларга қайтаринг.

مَفْهُومٌ، مَوْضُوعٌ، مُسْتَفْهِمٌ، مُعْظَمٌ، مُجَالِسٌ، مُصْعَدٌ، مَقُولٌ، (مَقُولٌ) مَبِيعٌ (مَبِيعٌ)، مَرْفُوعٌ، مُكْتَسَبٌ، مُزْعَزَعٌ، مَرْمِيٌّ،
(مَرْمُويٌّ) مَقْرُوءٌ، مَبْرِيٌّ (مَبْرُويٌّ).

48-машқ. Қуйидаги сўзлардан исми фоил ва исми мафъулларни ажратинг.

مُحْتَرَمٌ، مُحْتَرَمٌ، مُسْتَعْظِمٌ، مُسَابِقٌ، مُسَابِقٌ، قَائِلٌ، مَقُولٌ، بَائِعٌ، مَبِيعٌ، رَامٌ، مَرْمِيٌّ، سَابٌ، مَسْبِيٌّ، مَاشٌ، صَابِرٌ،
مُجْتَهِدٌ، مُكْتَسَبٌ، مَجْمُوعٌ، مُشْتَغَلٌ، مُحَرَّرٌ، مُسَلَّمٌ، مُتْرَلَزِلٌ، مُنْقَطِعٌ، وَاقٍ، وَاضِعٌ، مَوْضُوعٌ.

اسم زمان ومكان

Исми замон ва исми макон

Исми замон бир ишнинг ишланган вақтини, исми макон эса бир ишнинг ишланган ўрнини билдирган исмдир. مَجْلِسٌ، مَعْرَبٌ каби.

Исми замон билан исми макон иккови ҳам бир вазнда келади. فعل сулосий мужаррад бўлиб, музореънинг ўайни фатҳа ёки замма бўлса, مَفْعَلٌ вазнида, касра бўлса, مَفْعِلٌ вазнида келади.

Ноқис феълда доимо مَفْعَلٌ вазнида, охирида иллат ҳарфи бўлмаган мисолда доимо مَفْعِلٌ вазнида келади.

Сулосий мужаррадан бошқаларда эса, исми мафъул вазнида келади. مَذْهَبٌ،
каби. مَنظَرٌ، مَجْلِسٌ، مَرْمِيٌّ، مَوْضِعٌ، مُكْرَمٌ، مُسْتَخْرَجٌ.

Танбеҳ: مَفْعَلٌ، مَفْعِلٌ вазнлари баъзида охирига (ة) қўшилиб مَفْعَلَةٌ бўлиб келади.

49 - машқ. Қуйидаги феъллардан исми замон ва исми макон ясанг.

نَزَلَ، قَرَأَ، دَخَلَ، اسْتَعْظَمَ، احْتَرَمَ، قَعَدَ، فَهَمَ، شَرِبَ، خَرَجَ، لَعِبَ، احْتَسَبَ، فَتَحَ، وَضَعَ، وَثَبَ، مَسَى، أَقْفَلَ، سَقَطَ، تَوَضَّأَ،
صَلَّى، كَذَبَ، حَرَّكَ، اِنْكَسَرَ، صَارَعَ، رَجَعَ، صَعَدَ، كَتَبَ، حَرَثَ.

50-машқ. Ушбу исми замон ва исми маконларнинг феълларини топинг.

مُحْتَطَفٌ، مَرْمِيٌّ، مَقَالٌ (مَقُولٌ)، مَوْزِنٌ، مُزْعَزَعٌ، مَخِيطٌ (مَخِيطٌ)، مُتَعَشِّئٌ، مُقَدِّمٌ، مَصْنَعٌ، مَبْرِيٌّ (مَبْرِيٌّ)، مُلَوَّثٌ، مُسَابِقٌ،
مُجْتَهِدٌ، مَبِيعٌ (مَبِيعٌ)، مَدْرَسَةٌ، مَكْتَبَةٌ، مُعْظَمٌ، مَطْبَعٌ، مُلْتَفَتٌ، مَخْرَجٌ، مَضْرِبٌ، مَذْهَبٌ.

51-машқ. Қуйидаги жумлаларда исми замонларнинг остига бир чизиқ, исми маконларни остига икки чизиқ чизинг.

مَقْبِرَتُنَا قَرِيبَةً مِنَ الْقَرْيَةِ. إِذْهَبْ إِلَى الْمَدْرَسَةِ. صَلَّى الْعِيدَ فِي الْمُصَلَّى. أُرُورُكَ بَعْدَ الْمَعْرَبِ. هَذِهِ الْعَابَةُ مَاوَى الذَّنَابِ. دَخَلْتُ الْمُسْتَشْفَى. آتَيْكَ مَطْلَعُ الشَّمْسِ. الْأُمُورُ جَارِيَةٌ فِي مَحْرَاهَا. كَانَ مَوْعِدُنَا السَّاعَةَ الثَّانِيَةَ. انْزَلْ فِي هَذَا الْمَنْزِلِ. هُوَ مَنبَعُ الْعُلُومِ. هَذَا الْيَوْمَ مَوْلِدُ سَعِيدٍ. أَنْتَ لِي مَلْجَأٌ. الْجَنَّةُ مَثْوَى الصَّالِحِينَ.

اسم آلت

Исми олат

Исми олат – иш унинг воситаси билан бўлган нарсани билдирган исмдир.
каби. مِفْتَاحٌ، مِكْنَسَةٌ

Булардан аввалгиси очиш иши унинг воситаси билан бўлган нарса, яъни калитни, иккинчиси супуриш иши унинг воситаси билан бўлган нарса, яъни супургини англатади.

Исми олат ёлғиз сулосий мужарраддангина ясадиб, مِفْعَالٌ، مِفْعَلَةٌ، مِفْعَلٌ вазнларида келади.

каби. مِبرِدٌ، مِفْتَاحٌ، مِكْنَسَةٌ

Танбеҳ: مَفْعَلٌ، مِفْعَلَةٌ، مِفْعَلٌлар қоидага хилоф ўлароқ مُفْعَلٌ، مُفْعَلَةٌ, مُفْعَلٌ вазнларида келади.

52-машқ. Қуйидаги исми олатларни вазнга солинг.

ميزانٌ. مِسْطَرَةٌ. مِشْفَةٌ. مِلْعَقَةٌ. مِشَارٌ. مِطْرَقَةٌ. مِجْلٌ. مِحْرَاتٌ. مِحْشٌ. مِرْوَدٌ. مِسْمَعٌ. مِئْخَلٌ. مِصْبَاحٌ. مِقْلَمَةٌ. مِرْوَحَةٌ. مِعْطَسٌ. مِرْقَاةٌ (مِرْقِيَةٌ). مِذْرَاةٌ (مِذْرِيَةٌ). مِشْرَطٌ. مِثْقَارٌ. مِحْفَظَةٌ. مِيزَاةٌ (مِيزِيَةٌ).

اسم التفضيل

Исми тафзил

Исми тафзил – бир сифатнинг бир нарсада иккинчи нарсага қараганда ортиқроқ бўлганини кўрсатган исм. مُحَمَّدٌ أَكْبَرُ مِنْ مُحَمَّدٍ дегандаги أَكْبَرُ каби.

Бунда أَكْبَرُ катталиқ сифати, Махмудга қараганда Муҳаммадда ортиқроқ эканини билдиради.

Исми тафзил أَفْعَلٌ вазнларида бўлиб, ёлғиз сулосий мужарраддангина ясалади.

Сулосий мужарраддан бошқаларда эса, бу маъно махсус сийға билан ифода этмасдан, иккинчи йўл билан ифода этилади.

Сифати мушаббаҳа – бир сифатнинг сифатланмиш нарсада собит бўлганини кўрсатган исмдир. شَجَاعٌ каби. Сифати мушаббаҳанинг вазнлари кўп бўлиб, машҳурлари ушбулардир.

فَعِيلٌ، فَعِلٌ، أَفْعَلٌ، فَعْلَانٌ، فَعَلٌ، فَعَلٌ، فَعِلٌ، فَعَالٌ

Танбеҳ: сифати мушаббаҳа фақат лозим феълдангина ясалади.

53-машқ. Қуйидаги жумлалардаги исми тафзилнинг остига бир чизиқ, сифати мушаббаханинг остига икки чизиқ чизинг.

قَلَمِي أَطْوَلُ مِنْ قَلَمِكَ. الْمَرِيضُ لَا يَسْرُهُ شَيْءٌ. الْحَدِيدُ مَعْدِنٌ صُلْبٌ. هَذَا الرَّجُلُ عَالِمٌ وَذَلِكَ أَعْلَمُ مِنْهُ. أَنَا حَائِعٌ وَأَنْتَ عَظِيمٌ. كِتَابُكَ غَالٍ وَكِتَابِي أَعْلَى مِنْهُ. أَخِي سَلِيمٌ أَصْغَرُ مِنْكَ بِثَلَاثِ سَنَوَاتٍ. عَبْدُ الرَّحْمَنِ رَجُلٌ شَابٌّ شَجَاعٌ وَأَخُوهُ عَبْدُ اللَّهِ شَيْخٌ جَبَانٌ. إِذَا كُنْتَ عَرْقَانٌ فَلَا تَشْرَبْ مَاءً بَارِدًا. شَعْرُ أَخِي أَسْوَدٌ وَشَعْرُ أَبِي أَبِيضٌ. بَيْتِي قَرِيبٌ مِنْ بَيْتِكُمْ. بَيْتُنَا أَقْرَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ مِنْ بَيْتِكُمْ. فِي حَدِيثِنَا يُوحَدُ التَّفَاحُ وَالْبُرْتُقَالُ وَالْعِنْبُ وَغَيْرُ ذَلِكَ مِنَ الْفَوَاكِهِ اللَّذِيذَةِ. هَذَا الْعَنِيُّ بِخَيْلٍ جَدًّا. كِتَابُكَ حَدِيدٌ وَأَمَّا كِتَابِي فَقَدِيمٌ. أَنَا صَاحِبٌ وَأَخِي مُحَمَّدٌ مَرِيضٌ. هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ. هَذَا حَسَنٌ وَهَذَا أَحْسَنُ مِنْهُ. أَنْتَ حَزِينٌ وَأَنَا فَرِحٌ.

54-машқ. Қуйидаги феъллардан исми тафзил ясанг.

صَدَقَ. حَسُنَ. صَبَرَ. ثَقُلَ. طَالَ. قَرُبَ. بَعُدَ. رَحِمَ. قَطَعَ. كَرُمَ. جَهَلَ. عَلِمَ. قَرَأَ. كَمَلَ. شَجَعَ. صَعِبَ. سَهَلَ. كَثُرَ. قَلَّ. قَصُرَ.

55-машқ. Қуйидаги феъллардан феил ва вазнларида сифати мушаббаҳа ясанг.

رَقٌّ. طَالٌ. غَنِيٌّ. فَقْرٌ. قَدَمٌ. كَيْبٌ. حَزِنٌ. لَوْمٌ. سُرْعٌ. عَرَجٌ. كَحْلٌ. زَرْقٌ. حَوْلٌ. صَلَحٌ. سَوْدٌ. عَمِيٌّ.

Мذکر و مؤنث

Музаккар ва муаннас

سَعِيدٌ مُجْتَهِدٌ	زَيْنَبُ مُجْتَهِدَةٌ
قَرَأَ كَرِيمٌ دَرَسَهُ	قَرَأَتْ عَائِشَةُ دَرَسَهَا
هَذَا الرَّجُلُ عَالِمٌ	هَذِهِ الْمَرْأَةُ عَالِمَةٌ
اقْرَأْ دَرَسْكَ يَا سَلِيمُ	اقْرَأِي دَرَسْكَ يَا زُهْرَةُ
عَبْدُ اللَّهِ يَلْعَبُ	فَهِيمَةٌ تَلْعَبُ
هَذَا الْقَلَمُ حَمِيلٌ	هَذِهِ الْكُرَّاسَةُ حَمِيلَةٌ

Мана сенга чизиқнинг икки ёнида олтига жумла. Булардан бир-бирининг тўғрисидаги ҳар икки жумла бир хил маънони билдириш учун келтирилган.

Масалан, аввалги икки жумланинг ўнг томондагисида Саиднинг тиришқоқ бўлгани, чап томондагисида Зайнабнинг тиришқоқ бўлгани ҳақида сўз юритилган.

Шунингдек, булардан кейинги икки жумланинг ўнг томондагисида, Карим деган боланинг дарсини ўқигани ҳақида сўз юритилган. Чап томонида эса, Оиша номли қизнинг дарсини ўқигани ҳақида сўз юритилган. Ундан сўнг

келган қарама-қарши жумлаларда бир хил маъно англатилган. Шундай бўла туриб, бу қарама-қарши жумлаларнинг ёзилишида бироз фарқ бор.

Масалан, аввалги икки жумланинг ўнг томонида **مُجْتَهِدٌ** кўринишида, чап томонида эса **مُجْتَهِدَةٌ** деб охирига бир «ة» қўшилган. Ундан кейинги жумлаларнинг ўнг томонида **دَرَسَهُ** **فَرَأَ** деб айtilган. Чап томонида эса **دَرَسَهَا** дейилган. Қолган қарама-қарши жумлаларда фарқ борлиги шундай кўриниб туради.

Масалан, сўнгги икки жумланинг ўнг томонида **حَمِيلٌ هَذَا** дейилган ҳолда чап томонида **حَمِيلَةٌ هَذِهِ** дейилган. Бундай ўзгариш нимадан келганлиги очиқ-ойдин кўриниб турибди. Аввалги жумлаларнинг бирида **سَعِيدٌ** дейилган ҳолда иккинчиси **زَيْنَبٌ** дейилган. Шунингдек, иккинчи жумлаларнинг бирида **كَرِيمٌ**, иккинчисиди **عَائِشَةٌ** қўйилган. Қолган қарама-қарши жумлалардаги исмлар орасида мана шундай фарқ бор.

Мана шу тариқа жумлаларда ўзгариш яшаш жиҳатидан исмлар иккига бўлинади:

1. Музаккар; 2. Муаннас.

Музаккар, деб эркак жинс ёки ҳайвоннинг эркаги ёки буларнинг сифатини билдирган исмга айтилади. **رَجُلٌ**, **ثَوْرٌ**, **دَيْكٌ**, **عَالِمٌ**.

Муаннас, деб аёл жинс ёки урғочи ҳайвон ёки буларнинг сифатини билдирган исмга айтилади. **إِمْرَأَةٌ**, **بَقْرَةٌ**, **عَالِمَةٌ**.

Эркак жинс, аёл жинс, ҳайвоннинг эркаги ёки урғочиси ажрата олинмаётган пайтда исмларнинг охирида «таънис аломати», деб юритиладиган махсус аломат бўлса, муаннас, деб, агар бўлмаса, музаккар, деб эътиборга олинади.

Таънис аломати учтадир:

1. Тои мудаввара **كُرَّةٌ (ة)**

2. Алиф мақсура **بُشْرَى (ى)**

3. Алиф мамдуда **صحراء (اء)**

Танбеҳ: баъзи исмлар борки, улар аёл жинси ёки урғочи ҳайвонга далолат қилмаса ҳам ва яна охирида таънис аломати бўлмаса ҳам, уни муаннас, деб эътиборга олинади.

Булар «муаннаси симоъий», деб номланади. **دَارٌ**, **حَرْبٌ**, **شَمْسٌ**, **عَيْنٌ** каби.

56-машқ. Қуйидаги исмлардан музаккарнинг устига **ذ**, муаннасининг устига **ث** қўйиб ажратинг.

عَلِيٌّ. فَاطِمَةٌ. خَالٌ. عَمَّةٌ. خَالَةٌ. عَمٌّ. إِمْرَأَةٌ. قَلَمٌ. مِشْفَةٌ. كُرَّاسٌ. مُعَلِّمَةٌ. حَبْرٌ. مِمْحَاةٌ. مِصْبَاحٌ. سَاعَةٌ. بَقْرَةٌ. أَتَانٌ. حُجْرَةٌ.
 كَيْبَرِيَّةٌ. مَيْرَأَةٌ. سَكْرٌ. رَذْهَةٌ. سَرِيرٌ. حِزَانَةٌ. دَيْكٌ. دَجَاحَةٌ. كَلْبٌ. مَهْرٌ. كُرَّةٌ. عَالِمَةٌ. مُعَلِّمَةٌ. دُبٌّ. جَنِينَةٌ. أَخٌ. أُخْتٌ. أُمٌّ. أَبٌ.
 حِصَانٌ. كَثِيرَةٌ. عَلِيَا. زُلَيْحَاء. سَعْدَى. سَلْمَى. دُنْيَا. حَدِيدَةٌ. طَوِيلٌ. قَصِيرَةٌ.

57-машқ. Қуйидаги самобий муаннасларни вазнга солинг.

دَارٌ. شَمْسٌ. يَدٌ. (يَدِي) إصْبَعٌ. عَيْنٌ. أَنْمَلٌ. حَرْبٌ. رَجُلٌ. قَدَمٌ. أَرْضٌ. سَمَاءٌ. (سَمَاوُ) أَرْتَبٌ. سُوقٌ

58-машқ. Қуйидаги муаннас исмлардаги муаннас аломатларини кўрсатинг.

بُشْرَى. صَحْرَاءُ. سَوْدَاءُ. مُعَلِّمَةٌ. مِظْلَةٌ. كَبِيرَةٌ. قَصِيرَةٌ. مُسَلِّمَةٌ. بَيْضَاءُ. سُفْلَى. رَحَى. زُهْرَةٌ. قَلِيلَةٌ. حَاهِلَةٌ. صَفْرَاءُ

59-машқ. Қуйидаги исмлардан музаккарларнинг олдига

هَذَا, муаннасларнинг олдига هَذِهِ қўйинг. Масалан, (....هَذَا رَجُلٌ، هَذِهِ امْرَأَةٌ).

رَجُلٌ. امْرَأَةٌ. دِيكٌ. دَجَاحَةٌ. مِظْلَةٌ. كُرَّاسٌ. صُدْرَةٌ. خَادِمٌ. خَادِمَةٌ. خَالَ. عَمَةٌ. حَلَّاقٌ. عَجُوزٌ. صَدِيقٌ. صَدِيقَةٌ. جَارَةٌ. مُسَافِرٌ. مُسَافِرَةٌ.

60-машқ. Қуйидаги жумлалардаги музаккар исмларнинг остига бир чизиқ, муаннасларнинг остига икки чизиқ чизинг.

رَجَعَ فَرِيدٌ مِنَ الْكُتَابِ إِلَى بَيْتِهِ. فَجَاءَتْ إِلَيْهِ أُخْتُهُ الصَّغِيرَةُ فَهَيْمَةُ وَقَالَتْ لَهُ مَاذَا تَصْنَعُونَ يَا أَحِي فِي الْكُتَابِ؟ قَالَ نَتَعَلَّمُ. فَقَالَتْ مَاذَا تَتَعَلَّمُونَ؟ قَالَ نَتَعَلَّمُ الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ وَالْحِسَابَ وَالرَّسْمَ. فَعَدَّتْ امْرَأَةً عَجُوزًا عَلَى الْكُرْسِيِّ وَأَخَذَتْ تَخِيطُ الْقَمِيصِ. فَجَاءَ إِلَيْهَا حَفِيدُهَا عَلِيٌّ وَقَالَ لَهَا مَاذَا تَصْنَعِينَ يَا حَدَّثِي؟ قَالَتْ أَكُلُ الْبَطِيخَ يَا بَنِيَّ. فَقَالَ عَلِيٌّ لَا، أَنْتِ تَخِيطِينَ الْقَمِيصِ. قَالَتْ وَلِمَذَا تَسْأَلُ إِذَنْ وَتُرْعِعْنِي؟

61-машқ. Ушбу чизиқнинг ўнг томонидаги феълларни чап томондаги исмлардан муносиб бўлганларини қўшиб ёзинг.

قَرَأْتُ	كَتَبَ	إِنْكَسَرَتْ	الْمِحْبِرَةُ	فَاطِمَةُ الْكِتَابَ	التَّلْمِيذُ الْمَكْتُوبَ
صَاحَ	بَاضَتْ	حَرَتْ	الْفَلَاحُ الْأَرْضَ	الدَّجَاحَةُ	الدَّيْكُ
أَذَنَ	عَلِمْتُ	عَايَنَ	الْمُعَلِّمَةُ التَّلْمِيذَاتِ	الْمُؤَذِّنُ	الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ
دَقَّ	طَلَعَتْ	نَزَلَ	الشَّمْسُ	الْجَرَسُ	الْمَطَرُ
قَرِئٌ	شُرِبَتْ	أُسْتُخْرِجَ	الْقَهْوَةُ	الْمَعْدِنُ	الدَّرْسُ
سَمِعَ	لُبِسَتْ	كُسِرَ	الْقَلَنْسُوَةُ	الْقَلَمُ	الْأَذَانُ

مفرد مثني جمع

Муфрад, мусанно, жамъ

Араб тилида исм бир ва ундан ортиғини билдириш жиҳатидан уч турлидир:

1. Муфрад (бирлик); 2. Мусанно (иккилик); 3. Жамъ (кўплик).

Муфрад – битта нарсага далолат этган исмдир. نُورٌ. كِتَابٌ. رَجُلٌ. كَابِي.

Мусанно – иккита нарсага далолат этган исмдир. Мусанно муфраднинг охирига алиф билан нун (ان) ёки йо билан нун (ين) зиёда қилиш билан ясалади.

رَجُلَانٍ=رَجُلَيْنِ، كِتَابَيْنِ=كِتَابَانِ=ثَوْرَيْنِ каби.

Жамъ – иккидан ортиқ нарсага далолат этган исмдир. Бунинг ўзи уч турлидир:

1. Жамъ музаккар солим;
2. Жамъи муаннас солим;
3. Жамъ таксир.

Жамъ музаккари солим муфраднинг охирига вов билан нун (ون) ёки йо билан нун (ين) зиёда қилиш билан ясалади.

مُعَلِّمُونَ=مُعَلِّمِينَ، عَالِمُونَ=عَالِمِينَ

Жамъ муаннаси солим муфраднинг охирига алиф билан то (ات) зиёда қилиш орқали ясалади. سَمَوَاتٌ، حُبَلِيَّاتٌ، سَمَوَاتٌ каби.

Жамъ таксир муфраднинг суратини ўзгартириб ясалади. رَجَالٌ، كُتُبٌ، أَفْلامٌ каби.

Жамъ таксирнинг вазнлари жуда кўп бўлиб, бир қоида остига кирмайди. Балки кўп ўқиб, кўп эшитибгина билинади.

Танбеҳ-1: жамъ музаккар солим билан охирида ة бўлмаган музаккар исмлар жамланади. مُعَلِّمُونَ، عَالِمُونَ каби.

Танбеҳ-2: бир исм жамъ муаннас солим билан жамланганда охирида (ة) бўлса, тушиб қолади. Масалан, فَاطِمَاتٌ дейилмасдан, балки فَاطِمَاتٌ дейилади.

Шу каби исмнинг охирида «алиф» бўлса, «йо» суратида ёзиладиган бўлса, «йо»га «алиф» суратида ёзиладиган бўлса, вовга алиштирилади.

Масалан, رَحِيَّاتٌ، عَصَوَاتٌ، حَبَلِيَّاتٌ ларни жамлаганда عَصَى، رَحَى، عَصَى дейилади.

Агар исмнинг охирида алиф билан ҳамза бўлса, ўша ҳамза баъзи ўринларда вовга алиштирилади. Масалан, صَحْرَوَاتٌ жамъи صحراء дидир.

62-машқ. Қуйидаги исмларни мусанно ва жамъ музаккар солим кўринишига қўйинг.

مُحَمَّدٌ، عَالِمٌ، جَاهِلٌ، مُهَنْدِسٌ، مُعَلِّمٌ، مَاهِرٌ، قَائِمٌ، حَافِظٌ، عَاقِلٌ، طَالِبٌ، مُسَلِّمٌ، مُؤْمِنٌ

63-машқ. Қуйидаги жамъ музаккар солимларга ذ، жамъ муаннас солимларга ث، жамъ таксирларга ك қўйиб ажратинг.

شُيُوخٌ، مُرْسَلُونَ، فَاتِحِينَ، صَحْرَاوَاتٌ، أَبْنَاءٌ، أَحْوَاتٌ، عَقْلَاءٌ، أُمَّهَاتٌ، مَصَابِيحٌ، سَلَاطِينَ، نَشَافَاتٌ، مِظَلَّاتٌ، أَسَاتِيدٌ، مُحْتَرَمُونَ، مُكْرَمِينَ، مُعَلِّمُونَ، مُعَلِّمَاتٌ، تَلَامِيذٌ، أَفْرَاسٌ، كِلَابٌ، أَبْوَابٌ، مَفَاتِيحٌ، أَشْجَارٌ، مَدَارِسٌ، فَاطِمَاتٌ، جَاهِلَاتٌ، صَائِمَاتٌ، فُصُولٌ.

64-машқ. Қуйидаги жамъларни муфрад кўринишига айлантиринг.

مَصَابِيحُ. خَادِمَاتٌ. طَبَاخُونَ. سَكَكِينٌ. أَوْلَادٌ. مُجْتَهِدِينَ. طَوَالَ. قُدَمَاءُ. مَطَارِقُ. صَنَادِيقُ. مَرِيَمَاتُ. أَيَّامٌ. لَيَالٍ (لَيَالِي).
أَبَارِيقُ. أُغْنِيَاءُ. فُقَرَاءُ. عَجَائِزُ. آلَاتُ. رُوبَلَاتُ. سَاعَاتُ.

65-машқ. Қуйидаги чизиқнинг ўнг томонидаги калималарни чап томондаги калималардан муносиб бўлганларига қўйинг.

	تَقْرَأُ دَرَسَهَا	هَؤُلَاءِ التَّلَامِيذَةُ	
يَقْرَؤُونَ دُرُوسَهُمْ			زُهْرَةُ
	لَا يَلْعَبْنَ وَقْتَ الدَّرْسِ	التَّلْمِيذَاتُ الْمُجْتَهِدَاتُ	
مُحْتَرَمُونَ			العُلَمَاءُ
	نَظَرَ مِنَ الشُّبَّانِكِ	سَعِيدٌ	
شَرِبَتِ الشَّايَ			فَاطِمَةُ
	تَخِيطَانَ القَمِيصِ	زُهْرَةُ وَعَائِشَةُ	
يَلْعَبَانِ فِي الدَّارِ			سَعِيدٌ وَكَرِيمٌ

66-машқ. Қуйидаги исмларни мусанно ҳолига қўйинг.

رَضِيٌّ. قَاضٍ. أَدَى. عَصَى. أَعْمَى. رَامٍ. عَالٍ. مُعْطَى. مُصْطَفَى.

مكبر ومصغر

Мукаббар ва мусағғар

كَلْبٌ	كَلْبٌ
دِرْهَمٌ	دُرَيْهَمٌ
مِفْتَاحٌ	مُفْتِيحٌ

Мана бу чизиқнинг икки томонида учта исм. Уларнинг ўнг томондагилари бизга жуда таниш сўзлар. Чап томондагилари билан ҳозиргача танишмаганмиз. Буларнинг қаршисидаги исмлар бироз ўзгартириб ясалгани кўзга ташланиб туради.

Ана шундай كَلْبٌ, دِرْهَمٌ, مِفْتَاحٌ каби асл ҳолича сўзланган ва ёзилган исмларга «мукаббар», дейилади.

دُرَيْهَمٌ, مُفْتِيحٌ каби асл ҳолатидан ўзгартирилиб, كَلْبٌ, دِرْهَمٌ, مِفْتَاحٌ вазнларига кўчирилган исмларга «мусағғар» (тасғир), дейилади.

Исмларнинг мазкур уч вазндан бирига кўчириш бир нарсанинг кичкиналигини ёки пастлиги ва қадрсизлигини билдириш учун бўлади.

Масалан, قَلِيمٌ кичкина қаламни ёки кичрайиб ишга ярамай қолган қаламни англатади.

Шу каби رُحَيْلٌ да кичкина гавдали кишини ёки гавдаси зўр бўлса ҳам, жуда тубан ва қадрсиз кишини билдиради.

Мусафғар исмнинг гавдадаги кичкиналик ёки тубанлик ва қадрсизлик учун бўлишини сўз маъносидан ҳам англанаверади.

Танбеҳ-1: мусафғар исм қайсидир пайт эркалаб, суйиб айтилганини билдиради.

Танбеҳ-2: فُعَيْلٌ вазни сулосий исмлар, فُعَيْعِلٌ, فُعَيْعِلٌ вазлари эса сулосийдан бошқалар учундир.

Танбеҳ-3: исмнинг охиридаги таънис аломатлар, шунингдек, исмнинг охиридаги орттирилган алиф ва нунлар (ان) тасғир қилингандагина шу ҳолича қолади.

каби. زُهَيْرَةٌ، صُحَيْرَاءُ، سَكِرَانٌ

67-машқ. Қуйидаги исмларни тасғир қилинг.

بَقَرَةٌ. جَبَلٌ. بَيْتٌ. جَعْفَرٌ. بُلْبُلٌ. دَفْتَرٌ. جَوْهَرٌ. قِرْطَاسٌ. مَنَشَارٌ. مَهْرٌ. لَقْلَقٌ. سَوْدَاءٌ. سَلْمَى. عَطْشَانٌ. عَجَلٌ. سَلْمَانٌ. تَعَلَبٌ.
أَسَدٌ. رَذَهَةٌ. نُعْمَانٌ. قَدَحٌ. قُفْلٌ. فُرْشَةٌ.

68-машқ. Ушбу мусафғар исмларни аслларига қайтаринг.

مُسَيِّكِينَ. كُتَيْبٌ. حُوَيْدِمٌ. حُوَيْدِمَةٌ. أَرِيضَةٌ. شَمْسِيَّةٌ. عَصِيفِيرٌ. حُمَيْرَاءُ. فُنَيْجِينٌ. ثَلَيْمِيذٌ. مُصَيِّحٌ. شَيْبِيكٌ. أَفِيضَلٌ. فُوقٌ.
عَيْنَةٌ. يَدِيَّةٌ. شَوَيْكِرٌ. مُوَيَزِينَ. بُوَيْبٌ. دُنَيْنِيرٌ. أَحْيَةٌ. أَصِيحَابٌ. عُوَيْلِمٌ. شَوَيْعِرٌ.

69-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мукаббар ва мусафғарларни ажратинг. Ҳамда мусафғарларнинг қандай мақсад учун бўлганларини айтинг.

هَذَا الْقَلِيمُ غَالٌ جَدًّا يُسَاوِي سَبْعَةَ قُرُوشٍ. اتَّخَافُ مِنْ هَذَا الْكَلْبِ. دَخَلَ وَطَبِطَ الْمَجْلِسَ فَطَارَ حَيًّا فُوقَ رُؤُوسِ الْحَاضِرِينَ. أَحْسَنَ إِلَى الْفَقِيرِ. تَعَالَى يَا بَنِي أُعْطِكَ ثِقَاحًا. رَأَيْتَهُ قَبِيلَ الْعَصْرِ. أَهَذَا الرَّحِيلُ يَدْمُنِي؟ أَجِبْكَ كَثِيرًا يَا أَحْيَةَ. أَنَا لَا أَبَالِي بِهَذَا الشَّوَيْعِرِ. بَكَيْتُكَ يَا أَحْيَ بَدَمْعَ عَيْنِي فَلَمْ يُغْنِ الْبَكَاءُ عَلَيْكَ شَيْئًا (شَيْئًا).

منسوب وغير منسوب

Мансуб ва ғайри мансуб

Ўзбекистон, Бухоро. Мана сенга икки исм. Бу исмлардан аввалгиси бизнинг шарафли мамлакатни билдиради.

Иккинчиси қайсимиздир кўриб ва яна қайсимиздир эшитиб билган улуғ шаҳарни билдиради. Шу исмларнинг охирига «ли» ёки «лик» қўшиб, Ўзбекистонли, Бухороли ёки ўзбекистонлик, бухоролик десак, шу исмлардан англанган мамлакат ва шаҳарга нисбат этилган, яъни ана шу мамлакат ва шаҳардан бўлган бир кишини англаймиз.

Энди араб тилида **اُوزبِكِسْتَان** ва **اُوزبِكِسْتَانِي** ларнинг охирига бирор ташдидли йо (ي) қўшиб **اُوزبِكِسْتَانِي**, **اُوزبِكِسْتَانِي** десак юқорадагидек, ўзбекистонлик ва бухоролик деган маъноларни англатади.

Мана шу тариқа бир исмдан анланган ер ёки шаҳар ё бошқа нарсага бировнинг нисбат этилишини билдириш учун ўша исмнинг охирига «ي» қўшилиб ясалган исмга «мансуб», дейилади. «ي» қўшилмаган, яъни асл ҳолича келган исмга «ғойри мансуб», дейилади.

Масалан, **مِصْرِي** десак, бу мансуб исм бўлади. Чунки бу исмдан «Миср» деган калимадан анланган мамлакатдан бўлган бир кишини тушунамиз.

Танбех: мансуб исм ясаганда нисбат берилган исмнинг охири касрали қилиниши керак. Масалан, **مِصْرِي** демасдан, балки **مِصْرِي** деб, «ر» ҳарфи касрали қилинади.

Шунингдек, исмнинг охирида (ة) бўлса, у тушириб юборилади.

Масалан, **فَاطِمَةُ** ларда **فَاطِمَتِي**, **فَاطِمَتِي** дейилмасдан, балки **فَاطِمِي** дейилади.

Шунингдек, **فَاعِلَةٌ**, **فَاعِلَةٌ** вазнларида бўлган исмларнинг «ة» си билан баробар «ي» лари тушади. Масалан, **مَدِينَتِي**, **مَدِينَتِي** ларда **مَدِينَتِي** дейилади.

70-машқ. Қуйидаги исмларни мансуб ҳолига келтиринг.

حَبْلٌ. مَعْدِنٌ. دَاخِلٌ. بِيْرُوت. سَمَرْقَنْد. صَيْفٌ. ثُونِسٌ. بَحْرٌ. أَرْضٌ. مَدْرَسَةٌ. فُرْآنٌ. عَرَبٌ. رَمْلٌ. بُرْتَقَالٌ. مَشْرِقٌ. مَنَطِقٌ.
دُرَّةٌ. مُوسَكُو. مَكَّةٌ. شَامٌ. بَغْدَادٌ. نَاصِرَةٌ. مَدِينَةٌ. مَسِيحٌ. طَبِيعَةٌ. حَذِيمَةٌ. بُجَيْلَةٌ.

71-машқ. Ушбу жумлалардаги мансубнинг остига бир чизик, ғойри мансубнинг остига икки чизик чизинг.

مَكَّةُ بَلَدَةٌ مُبَارَكَةٌ فِيهَا وُلِدَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِيهَا الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ. الْعَرَالِيُّ كَانَ عَالِمًا عَصْرِهِ. قَصَدَ الْوَالِي وَرَأْسُ الْبَلَدِيَّةِ الْمَحَطَّةَ لِاسْتِقْبَالِ نَاطِرِ الدَّاحِلِيَّةِ. نَحْنُ نَتَعَلَّمُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ. هَذَا الزَّهْرُ بُرْتَقَالِيٌّ اللَّوْنِ. هَذَا الرَّجُلُ مَدَنِيٌّ وَهَذَا مَكِّيٌّ. هَذِهِ الْأَرْضُ رَمْلِيَّةٌ. أُنزِلَ الْقُرْآنُ بِلِسَانِ عَرَبِيٍّ. أَبُو الْعَلَاءِ الْمَعْرِيُّ كَانَ شَاعِرًا وَفَيْلسُوفًا. النَّابِعَةُ الدُّبْيَانِيَّةُ كَانَتْ مِنْ أَشْعَرِ الشُّعْرَاءِ الْجَاهِلِيِّينَ. هَارُونُ الرَّشِيدُ مِنْ أَشْهَرِ الْخُلَفَاءِ الْعَبَّاسِيِّينَ. صَيِّفِيَّتُنَا حَبِيلَةٌ جِدًّا. وَقَانَا اللَّهُ مِنَ الْآفَاتِ السَّمَاوِيَّةِ.

نكرة ومعرفة

Накра ва маърифа

Бир исмдан анланган нарса баъзи вақт хитоб қилинаётган кишига таниқли бўлиб, баъзи вақт таниқли бўлмайди. Мана шу жиҳатдан исм икки турлидир:

1. Накра. 2. Маърифа.

Накра, деб ноаниқ исмга айтилади. **قَلَمٌ** каби.

Мана қаләм дейилган сўздан хитоб қилинаётган киши бир қаламни англайди. У қалам Муҳаммадниқи бўлиши мумкин. Ёки сениқи, мениқи ва бошқа кишиниқи бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун қаләм накра исм бўлади.

Маърифа, деб ўзида таниқли нарсани англаган исмга айтилади. **قَلَمٌ مَحْمُودٌ** каби.

Бундаги қалам энди бир кишига тегишлидир. Шунинг учун **قَلَمٌ مَحْمُودٌ** дегандаги қаләм маърифа исм бўлади.

Маърифа исмлар олти турлидир:

1) Алам. 2) Замир. 3) Исми ишора. 4) Исми мавсула. 5) Муърраф биал. 6) Муърраф бил изофа.

عَلَمٌ وَاسْمٌ إِشَارَةٌ

Алам ва исми ишора

Алам – таниқли бир кишига ёки таниқли бир ҳайвонга ё таниқли бир нарсага махсус қўйилган атоқли исмдир. **مَكَّةَ، سَكَابَ، يُوْسُفَ،** каби.

Исми ишора – ишора сабабли атоқли бўлган бир нарсани кўрсатган исмдир. **هَذَا** каби.

Исми ишоралар ушбулардир.

أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ لِلْقَرِيبِ

جمع	مثنى	مفرد	
هَؤُلَاءِ	هَذَا = هَذَيْنِ	هَذَا	مذكر
	هَئَانِ = هَاتَيْنِ	هَذِهِ	مؤنث

Буларнинг барчаси яқиндаги нарсани кўрсатиш учундир. Йироқдаги нарсани кўрсатганда музаккар учун **ذَلِكَ**, муаннас учун **تِلْكَ**, жамъ учун **أُولَئِكَ** келади.

Ўрнини кўрсатиш учун яқин бўлса, **هَذَا**, йироқ бўлса, **هُنَالِكَ** истеъмол этилади.

أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ لِلْبَعِيدِ

جمع	مثنى	مفرد	
أُولَئِكَ	ذَانِكَ = ذَيْنِكَ	ذَلِكَ	مذكر
	تَانِكَ = تَيْنِكَ	تِلْكَ	مؤنث

72-машқ. Қуйидаги исмлардан алам билан исми ишораларни ажратинг.

سَمْرَقَنْدُ، إِبْرَاهِيمُ، هَذَا، هُنَالِكَ، مَكَّةَ، فَاطِمَةُ، مُوسَى، رُوسِيَا، دِمَشْقُ، هَارُونُ، دُنْدُلُ، زَيْنَبُ، هَذِهِ، تِلْكَ، بَارِيسُ، إِسْحَاقُ، هَؤُلَاءِ، هُنَا، دَاوُدُ، عَبْدُ الرَّحْمَنِ، زَيْنُ الْعَابِدِينَ، نُوحٌ، دَجَلَةُ، قُسْطَنْطِينِيَّةُ، فَرَنْسَةُ، بَرْقُ، إِيطَالِيَا، فَارِسُ، هَاتَانِ، هَذَيْنِ، إِبِلُ، سَعِيدُ، أَبُو بَكْرٍ، أُمَّ كَلْثُومَ، حَدِيجَةَ، زَكَرِيَّا.

73-машқ. Қуйидаги исмларнинг олдига муносиб исми ишораларни қўйинг.

القَلَمُ. الكُرَّاسَةُ. المَرَأَةُ. الرَّجُلَانِ. المَعْلَمُونَ. الدَّارُ. الكِتَابَيْنِ. المُسْلِمُونَ. المِحْبِرَتَانِ. الفَتَيَتَيْنِ. الرَّجَالُ. العَالِمَاتُ.

ضمير

Замир

Замир – мутакаллим (сўзловчи, 1-шахс) ёки мухотаб (хитоб қилинаётган, 2-шахс) ё ғоиб (сўз унинг ҳақида сўзланган киши, 3-шахс)ни кўрсатган исмдир. *هُوَ* каби.

Булардан аввалгиси «мен», иккинчиси «сен», учинчиси «у» маъносидадир. Замир икки турлидир: 1. Бориз; 2. Мустатир.

Замири бориз – сўзланадиган ёки ёзиладиган замирдир. *فَتَحْتُ* дегандаги *تُ* ва *فَتَحْنَا* дегандаги *نَا*, ҳамда *هُوَ* *أنتَ*, *هُوَ* каби.

Замири мустатир – ёзилмасдан, ўқилмасдан остидаги маъноси билангина билинадиган замирдир. *ضَرَبَ* дегандаги остидаги *هُوَ* каби.

Замири бориз ўзи икки турлидир: 1. Мунфасил; 2. Муттасил.

Замири мунфасил – алоҳида ёзиладиган ва ўқиладиган замирдир. *أنا*, *نَحْنُ* каби

Замири муттасил – иккинчи калимага қўшилибгина ёзиладиган ва ўқиладиган замирдир. *فَتَحْتُ* дегандаги *تُ* ва *ضَرَبَهُ* дегандаги *هُ* ҳамда *كِتَابُكَ* дегандаги *كَ* шаклида бўлади.

Замири мунфасилнинг турлари ушбулардир.

الضمائر المنفصلة

جمع	مثنى	مفرد	
هُم	هُمَا	هُوَ	الغائب
هُنَّ		هِيَ	
أَنْتُمْ	أَنْتُمَا	أَنْتَ	المخاطب
أَنْتُنَّ		أَنْتِ	
نَحْنُ		أنا	المتكلم

الضمائر المتصلة

جمع	مثنى	مفرد	

هَمَّ	هُمَا...	...هُ	الغائب
هِنَّ		هَا	
كُم	كُما	كَ	المخاطب
كُنَّ		كِ	
نَا	—	ي	المتكلم

Замири муттасилнинг турлари ушбулардир. 1

جمع	مُثْنِي	مفرد	الغائب
ضَرَبُوا	ضَرَبَا	—	
ضَرَبِينَ	ضَرَبْنَا	—	المخاطب
ضَرَبْتُمْ	ضَرَبْتُمَا	ضَرَبْتَ	
ضَرَبْتِنَ	—	ضَرَبْتِ	المتكلم
ضَرَبْنَا	—	ضَرَبْتُ	

2

جمع	مثنى	مفرد	الغائب
نَصَرَهُمُ	نَصَرَهُمَا	نَصَرَهُ	
نَصَرَهُنَّ	نَصَرَكُما	نَصَرَهَا	المخاطب
نَصَرَكُمُ		نَصَرَكَ	
نَصَرَكُنَّ	—	نَصَرَكِ	المتكلم
نَصَرْنَا	—	نَصَرَنِي	

3

جمع	مثنى	مفرد	الغائب
قَلَمَهُمُ	قَلَمَهُمَا	قَلَمَهُ	
قَلَمَهُنَّ	قَلَمَكُما	قَلَمَهَا	المخاطب
قَلَمَكُمُ		قَلَمَكَ	
قَلَمَكُنَّ	—	قَلَمَكِ	المتكلم
قَلَمْنَا	—	قَلَمِي	

4

جمع	مثنى	مفرد	الغائب
مِنْهُمْ	مِنْهُمَا	مِنْهُ	
مِنْهُنَّ	مِنْكُما	مِنْهَا	المخاطب
مِنْكُمُ		مِنْكَ	

مِنْكَ		مِنْكَ	
مِنْكَ	—	مِنْكَ	المتكلم

Мана шу نَصَرَ ضَرَبَ, فَهَلَّارِغَا, шунингдек, قَلَمَ исми билан مِّنْ харфига туташган замирларнинг барчаси, замири муттасилдир.

74-машқ. بِلَانِ ضَرَبَ بِلَانِ ضَرَبَ га замир муттасиллар қўшиб сарф этинг.

(يَضْرِبُ، يَضْرِبَانِ، يَضْرِبُونَ... الخ، اضْرِبْ، اضْرِبَا، اضْرِبُوا الخ)

75-машқ. بِلَانِ نَصَرَ га замири муттасилларни қўшиб сарф этинг.

(يَنْصُرُهُ، يَنْصُرُهُمَا، يَنْصُرُهُمْ.. الخ، انْصُرْهُ، انْصُرْهُمَا... الخ)

76-машқ. فِي га замири муттасил қўшиб сарф этинг.

(فِيهِ فِيهِمَا فِيهِم الخ)

77-машқ. Қуйидаги замирлардан муттасилларининг остига бир чизик, мунфасилларининг остига икки чизик чизинг.

فَتَحْنَا الشُّبَّكَ. عَلَّمْتُ التَّلْمِيذَ. كَرِيمٌ وَسَعِيدٌ ضَرَبَا كَلْبًا فِي الشَّارِعِ. فَاطِمَةُ وَعَائِشَةُ قَرَأَا دَرْسَهُمَا. سَعِيدٌ تَلْمِيذٌ مُّجْتَهِدٌ كَثِيرًا وَهُوَ يَتَعَلَّمُ فِي كُتَابِنَا. أَنَا مُّجْتَهِدٌ وَأَنْتَ كَسَلَانٌ. أَنْتُمْ مُّجْتَهِدُونَ. أَحْبَبْتُ كَثِيرًا. إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. هَاتِ كِتَابِي. الدَّهْرُ أَدْبَنِي وَالصَّبْرُ رَبَّنِي. سَلَّمْتُ عَلَيْهِ. أَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْمَكْتُوبَ. إِنِّي حَزِينٌ. يَحِبُّ عَلَيْنَا أَنْ نَحْتَرِمَ أَبَوَيْنَا. الْأُمّهَاتُ مُدْبِرَاتُ الْمَنَازِلِ وَهِنَّ نِظَامُ الْعَائِلَاتِ وَعَلَيْهِنَّ الْإِعْتِمَادُ فِي تَهْدِيبِ الْأَطْفَالِ فَإِذَا حَسُنَتْ تَرْبِيَةٌ هُوَ لِأَهْلِ حَسُنَتْ تَرْبِيَةُ الْأَبْنَاءِ. مِنِّي السَّلَامُ عَلَيْهِمْ.

اسم موصولة

Исми мавсула

Исми мавсула – ўзидан сўнг келган жумла сабабли атоқли бўлган нарсани кўрсатган исмдир. الَّذِي الَّذِي فِي الْحَدِيقَةِ رَأَيْتُهُ الَّذِي رَأَيْتُهُ أَمْسٌ فِي الْحَدِيقَةِ.

Мана бунда الَّذِي хитоб қилинаётган кишига таниқли бир кишини кўрсатади. Фақат уни таниқли бўлиши ўзини қўйилган исми билан ёки ишора билан бўлмай, балки رَأَيْتُهُ أَمْسٌ فِي الْحَدِيقَةِ жумласи билан бўлган.

Исми мавсуллар ушбулардир.

جمع	مثنى	مفرد	
الَّذِينَ	الَّذَانِ = الَّذَيْنِ	الَّذِي	المذكر
اللواتي = اللاتي = اللاتي	اللّتان = اللّتين	التي	المؤنث

бу иккиси музаккар, муаннас, муфрад, мусанно ва жамълар орасида муштаракдир. Фақат шу қадар фарқ борки, مَنْ ақлли кишилар учун, مَا ақлсиз (хайвон ва ашёлар) учундир.

78-машқ. Қуйидаги исми мавсулаларни кўрсатинг ҳамда муфрад учунми, жамъ учунми ёки бошқа нарса учунми, шулар ҳақида сўзланг.

رَأَيْتُ الَّذِي أُحِبُّهُ. هَذَا هُوَ الْكِتَابُ الَّذِي اشْتَرَيْتُهُ أَمْسَ بِخَمْسِينَ مَلِيماً. هَذِهِ الَّتِي اسْتَأْجَرْتُ بَيْتَنَا. عَرَفْتُ مَا فِي صَدْرِكَ. أَوَّلُ مَنْ تَوَلَّى الْخِلَافَةَ مِنَ الْأُمَوِيِّينَ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ. أَوَّلُ مَنْ دَخَلَ مِصْرَ بِجُيُوشِ الْمُسْلِمِينَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ. إِنَّ الَّذِينَ لَا يَجْتَهِدُونَ فِي دُرُوسِهِمْ لَا يَفُوزُونَ أَبَداً. إِحْفَظْ مَا تَعَلَّمْتَهُ. أَكْرَمَ الَّذِينَ عَلَّمُوكَ. أَعْجَبَ مِنَ الْمَرْأَةِ الَّتِي تُزَيِّنُ جِسْمَهَا وَلَا تُزَيِّنُ نَفْسَهَا بِالْفَضَائِلِ. إِنَّ النِّسَاءَ اللَّوَاتِي رَأَيْتَهُنَّ أَمْسَ عِنْدَنَا هُنَّ أَخَوَاتِي. هَاتَانِ الْخَادِمَتَانِ هُمَا اللَّتَانِ كُنْتُ سَأَلْتُكَ عَنْهُمَا.

79-машқ. Қуйидаги жумлаларнинг олдига муносиб исми ишора билан исми мавсула қўйинг.

مثلاً: هَذِهِ الَّتِي عَلَّمْتَ أُخْتَنَا فَاطِمَةَ فِي الْعَامِ الْمَاضِي. هَذَا الَّذِي عَاتَبَهُ الْمُعَلِّمُ قَبْلَ الظُّهْرِ. عَلَّمْتُ أُخْتَنَا فِي الْعَامِ الْمَاضِي. عَاتَبَهُ الْمُعَلِّمُ قَبْلَ الظُّهْرِ. أَتَيْنَ لِزِيَارَةِ أَقَارِبِهِنَّ. تَلَعَبَانِ هُنَا دَائِماً. ضَرَبْنَا كَلْبَنَا. أَرْسَلْنَا إِلَيْكَ الْمَكْتُوبَ. نَالَ الْجَائِزَةَ. قَدَمْتُ أَمْسَ مِنْ سَمْرَقَنْدٍ. تُرِيدَانِ السَّفَرَ. يَضْحَكُونَ مِنْكَ دَائِماً. يُزَعِّجْنِي كَثِيراً.

80-машқ. Қуйидаги жумлаларда бўш қолган ўринларга муносиб исми мавсула қўйинг.

الْمَدْرَسَةُ... تَلَقَّيْتُ فِيهَا الْعُلُومَ مَشْهُورَةً. كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ... كَتَبْتُ بِهِ الْمَكْتُوبَانِ... ذَكَرْتُ أَنَّكَ أَرْسَلْتَهُمَا لَمْ يَصِلَا إِلَيَّ. أَكْرَمْتُ الرَّجُلَيْنِ... جَاءَنِي بِخَبَرِ وَالِدِي. هَلْ قَرَأْتَ جَرِيدَةَ الْهَلَالِ. جَاءَتْ أَمْسٌ... إِنَّ الْقَوْمَ... لَا مَرُوءَةَ لَهُمْ لَا يُكْرَمُونَ. خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ هُوَ الْقَائِدُ... نَالَ الشُّهْرَةَ الْعُظْمَى فِي الْفَتْوحَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ. إِنَّ الْخَلِيفَةَ... حَارَبَ الْمُسَيْلِمَةَ الْكُذَّابَ وَقَتَلَهُ هُوَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ. الْحَمْدُ لِلَّهِ... خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ. أَنَا... كَتَبْتُ هَذِهِ الْمَقَالََةَ.

معرف بأل ومعرف بالإضافة

Муарраф би “ал” ва муарраф бил “изофа”

Муарраф би «ал» – ال кириши сабабли атоқли бўлган нарсани кўрсатган исмдир.

خَرَجَ سَلِيمٌ إِلَى السُّوقِ فَدَخَلَ مَكْتَبَةً فَاشْتَرَى قَلَمًا وَكُرْسَاءً وَمِسْطَرَّةً فَلَمَّا رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ أَعْطَى الْقَلَمَ أَحَاهُ كَرِيمًا وَالْكُرْسَاءَ أُخْتَهُ فَاطِمَةَ وَأَبْقَى الْمِسْطَرَّةَ لِنَفْسِهِ

дегандаги الْمِسْطَرَّةَ، الْكُرْسَاءَ، الْقَلَمَ каби.

Мана бу мисолдаги аввал зикр этилган *قَلَمًا، كُرَّاسَةً، مِسْطَرَةً* сўзлари хитоб қилинаётган кишига таниқли бўлмасдан, у бир қалам, дафтар ва чизғичнигина англаган.

Иккинчи марта зикр этилган *القَلَمَ، الكُرَّاسَةَ، المِسْطَرَةَ* эса, энди таниқлидир. Яъни, Салим китоб дўконидан оиласи учун сотиб олган таниқли қалам, дафтар ва чизғичларни англатади. Буларнинг таниқли бўлиши «ال» кириши сабабли бўлган.

Муарраф бил “изофа” – ўтган беш маърифанинг бири изофа қилиниши (қўшилиши) сабабли таниқли бўлганини билдирган исмдир. *قَلَمٌ مَحْمُودٌ* дегандаги *قلم* каби.

Ушбу *قَلَمٌ* калимаси ёлғиз ўзи зикр этилганда таниқли бир қаламни англамайди. Энди буни Маҳмудга қўшсак, бундан таниқли бир қалам, яъни «Маҳмуднинг қалами» англади.

81-машқ. Қуйидаги «муарраф бил изофа» ларнинг нима сабабли маърифа бўлганларини тушунтириб беринг.

كِتَابِي. قَلَمُكَ. خَادِمُنَا. كُتُبُهُمْ. أَقْلَامُهُنَّ. مَحْبَرَتُكَ. كَرَارِيْسُهُمَا. مِيرَاتُهَا. مَسَاطِرُ هَوْلَاءِ. أَبُوكَ. أُمُّهُنَّ. تَلْمِيذَاتُهُنَّ. إِمْرَأَتُهُ. أَقَارِبِي. قَلَمُ الْمُعَلِّمِ. مَنَدِيلُ هَذَا. مَنَادِيلُ فَاطِمَةَ. عُلَمَاءُ مِصْرَ. خَادِمَةٌ هَذِهِ. مَلْعَقَةٌ أَبِي. شَوْكِي. شَائِكُنَّ. أَفْرَاسُهُمْ. كِتَابُ الَّذِي عَلَّمَنِي. مَلَاعِقُ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ هُنَا الطَّيِّبِخِ. سَاعَاتُنَا. نِسَاءُ الَّذِينَ رَأَيْتَهُمْ أَمْسَ عِنْدَنَا .

82-машқ. Қуйидаги жумлалардаги маърифаларнинг остига бир чизик, накраларнинг остига икки чизик чизинг.

مَرَضَ عَثْمَانُ حَمْسَةَ أَيَّامٍ فَلَمَّ يَذْهَبُ فِي أَنْتَائِهَا إِلَى الْمَدْرَسَةِ. ذَهَبَ تَلْمِيذٌ إِلَى نَهْرٍ فِي يَوْمٍ بَارِدٍ. فَاعْتَسَلَ هُنَاكَ فَأَصَابَهُ مَرَضٌ فَأَخَذُوهُ إِلَى الْمُسْتَشْفَى فَعَايَنَهُ الطَّبِيبُ فَكَشَفَ دَاءَهُ فَأَعْطَاهُ دَوَاءً. بَقِيَ التَّلْمِيذُ مَرِيضًا عَلَى فِرَاشِهِ عِدَّةَ أَيَّامٍ وَكَانَ يَبْكِي كَثِيرًا، بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَسَابِيعَ شَفِيَ التَّلْمِيذُ مِنْ مَرَضِهِ وَذَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.

83-машқ. Қуйидаги жумлалардаги накраларни ва барча турлари билан маърифаларни кўрсатинг.

كَانَ-الْوَزِيرُ- نِظَامٌ-الْمُلْكِ-إِذَا- دَخَلَ عَلَيْهِ أَكْبَرُ الدَّوْلَةِ يَقُومُ لَهُمْ ثُمَّ يَعُودُ فَيَجْلِسُ فِي مَجْلِسِهِ. وَكَانَ لَهُ شَيْخٌ مُرْشِدٌ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهِ يَقُومُ لَهُ وَيُجْلِسُهُ فِي مَكَانِهِ وَيَجْلِسُ هُوَ بَيْنَ يَدَيْهِ. فَسُئِلَ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ إِنَّ أَوْلَادَكَ إِذَا دَخَلُوا عَلَيَّ يَمْدَحُونَنِي بِمَا لَيْسَ فِيَّ فَيَزِيدُنِي كَلَامَهُمْ عَجَبًا وَكِبْرًا وَأَمَّا هَذَا فَيَذَكِّرُنِي عُيُوبِي وَيُرْشِدُونِي إِلَى الْخَيْرِ فَتَنْكَسِرُ نَفْسِي، لِذَلِكَ فَارْجِعْ عَن كَثِيرٍ مِنَ الَّذِي أَنَا فِيهِ.

بَحْثُ الْحَرْفِ

Ҳарф баҳси

Шу пайтгача сўз, исм билан феъл ҳақида бўлган эди. Энди сўз навбати ҳарфга келди. Араб тилида ҳаммаси бўлиб 80 та ҳарф бор. Фақат бу ҳарфлар барча турлари билан наҳв дарслигида зикр этилишига тегишли бўлганидан такрор бўлмасин, деб уларни зикр этмадик.

Аллоҳнинг ёрдами билан китоб шу ерда ниҳоясига етди.